

Ganj'dan Thames'e Akıtılan Servet: İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nde Hindistan'ın Rolü

Sibel Fügen VAROL¹

Ganj'dan Thames'e Akıtılan Servet: İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nde Hindistan'ın Rolü

Öz

Bu çalışma, İngiltere'nin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmesinde Hindistan'daki sömürgecilik uygulamalarının rol oynayıp oynamadığı sorusuna cevap aramaktadır. Çalışma kapsamında, öncelikle İngiltere'nin sanayi devrimini gerçekleştiren ilk ülke olmasının nedenlerine ilişkin tartışmalara yer verilmiş, ardından İngiltere'nin Hindistan'ı sömürgeleştirme süreci ele alınmış ve İngilizlerin Hindistan'a yönelik politikalarının hem İngiltere hem de Hindistan açısından yarattığı ekonomik sonuçlar değerlendirilmiştir. Kaynak taraması yöntemiyle yapılan çalışmada, hem birincil hem de ikincil kaynaklardan elde edilen bilgiler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, İngilizlerin Hindistan'da uyguladığı ticari politikaların iki ülke arasındaki dengelerin İngiltere lehine işlemlerini sağladığı, İngiltere'nin sanayileşme sürecindeki ucuz hammadde, uygun pazar, ucuz işgücü ve mali kaynak ihtiyacının önemli bir kısmının Hindistan'dan karşılandığı, fakat aynı politikalar sonucunda, İngiliz hâkimiyeti öncesinde güçlü bir ekonomiye sahip olan Hindistan ekonomisinin çöktüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanayi Devrimi, İngiltere, Hindistan, Sömürgecilik, Siyasi Tarih

The Wealth that Flowed from the Ganges to the Thames: India's Role in Britain's Industrial Revolution

Abstract

This article aims to answer the question of whether colonial practices in India played a role in British Industrial Revolution. Accordingly, in the article, discussions on the reasons why Britain was the first country that carried out its industrial revolution are first addressed, followed by an evaluation of Britain's colonization of India and the economic consequences of British policies towards India for both Britain and India. In the article which is based on literature review, the data obtained from both primary and secondary sources is used. The article concluded that the British trade policies implemented in India ensured that the balance between the two countries worked in favour of Britain, and that a significant portion of Britain's requirements for cheap raw materials, convenient export markets, cheap labour, and financial resources during its industrialization period were met by India. However, the same policies resulted in the collapse of the Indian economy, which had been strong prior to British rule.

Keywords: Industrial Revolution, Britain, India, Colonialism, Political History

Makale Türü: Derleme

Paper Type: Review Article

1. Giriş

Sanayileşme sürecinin ülkelerin zenginleşmesinde kritik rol oynadığı genel olarak kabul edilmektedir. Sanayileşerek zenginleşme başarısı gösteren ilk ülke İngiltere olmuştur. İngiltere'nin sanayileşme sürecine ilişkin yaygın tez, bu ülkenin bilimsel ve teknolojik yenilikler, çevresel faktörler gibi iç kaynakları sayesinde XVIII. yüzyılda sanayi devrimini gerçekleştirerek diğer ülkelerden daha yüksek bir refah seviyesine ulaşmayı başardığı, zenginleşip güçlenerek üzerinde güneşin hiç batmadığı bir imparatorluğa dönüştüğü şeklindedir.

¹ Bağımsız araştırmacı, sfzvarol2019@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3234-2518>

İngiltere'nin sanayileşme sürecini tamamen kendi kaynaklarıyla gerçekleştirip gerçekleştirmediği ise tartışmalıdır. Yaygın görüşe göre, bu Kuzey Avrupa devletini dünyanın yaklaşık beşte birini ele geçirecek² kadar güçlü kılan şey, iç kaynakları sayesinde çalışan makineler, işleyen fabrikalar, denizasıra ticaret gibi faktörlerdir. Tartışmalı olan nokta ise bu gelişmelerin sebep mi yoksa sonuç mu olduğudur. Ucuz hammadde, ucuz işgücü, ürünlerin satılabileceği pazarlar ve yeterli mali kaynak olmadan, sadece el aletlerinden makinelere, atölyelerden fabrikalara geçiş, dış ticaretin artması gibi unsurlar bir ülkeyi zenginleştirmeye yetebilir mi? O halde soru, sanayileşme sürecinin hız kazandığı XVIII. yüzyılda nispeten küçük³ bir ada devleti olan İngiltere'nin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirdiği için mi zenginleşip güçlendiği yoksa başka araçlar sayesinde mi Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirebildiğidir.

Dünya tarihinin dönüm noktalarından biri sayılan Sanayi Devrimi'nin neden başka bir ülkede değil de İngiltere'de ve neden başka bir zamanda değil de XVIII. yüzyılda başladığına ilişkin sorular bilim insanları tarafından uzun süredir tartışılmaktadır. Bu soruların cevapları üzerinde kesin bir uzlaş sağlanmış değildir. Ancak Peter N. Stearns'in işaret ettiği üzere, bir belirsizlik ortamı olsa ve kesin sonuca ulaşılmasa da bu tartışmanın kendisi değerlidir (2021: 47). Farklı seçeneklerin dikkate alınmasını ve önemi göz ardı edilmiş faktörlerin ortaya çıkarılmasını mümkün kılar. Bu çalışmada da İngilizlerin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirme sürecinde Hindistan'daki sömürgecilik uygulamalarının oynadığı rol tartışılmaktadır. İngiltere'nin sömürgeleri arasında Hindistan'a verdiği önemin ve bu ülkenin ekonomisine yaptığı etkinin büyüklüğü nedeniyle, çalışma, İngiltere'nin Hindistan'la ticari ilişkileri ve bu ülkeye uyguladığı ticari politikalarla sınırlandırılmıştır.

İngiltere'nin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirme sürecinde Hindistan'ın oynadığı rol Türkçe literatürde yeterince tartışılmamıştır. Kaynak taraması yöntemiyle yapılan bu çalışma, söz konusu boşluğun doldurulmasına katkı yapmayı amaçlamaktadır. Çalışma sırasında, mümkün olduğu ölçüde ana kaynaklara başvurulmuş, fakat Türkçe akademik çalışmaların görünürlüğünü artırmak amacıyla, yayınlanmış Türkçe çevirisi bulunan İngilizce eserlerden yapılan alıntılarda öncelik çeviri metinlere verilmiştir. Bu çerçevede, çalışma kapsamında, öncelikle Sanayi Devrimi'nin İngiltere'deki gelişim sürecine ilişkin tartışmalara değinilmiş, ardından İngiltere'nin Hindistan'ı sömürgeleştirme süreci, Hindistan'a uyguladığı ticari politikalar, bu politikalar sonucunda edindiği ekonomik kazanımların Sanayi Devrimi'ne yaptığı katkı ve Hindistan ekonomisi üzerindeki yıkıcı etkisi ele alınmıştır. Çalışmanın iddiası ise İngilizlerin Sanayi Devrimi'ni mümkün kılan önemli unsurlardan birinin Hindistan'a uyguladığı ticari politikalar olduğu ve bu politikaların Hindistan ekonomisine büyük ölçüde zarar verdiğidir.

2. İngiltere'deki Sanayi Devrimi

Sanayi Devrimi'nin tanımı "sanayinin tarım ve hizmet sektörlerine nazaran mutlak büyüme göstermesi" (More, 2000: 3) şeklindedir. Aynı terim, sanayileşme, yani tarım ve zanaata dayalı ekonomiden fabrika ölçekli ve makineye dayalı ekonomiye geçiş şeklinde de tanımlanabilir. Sanayi Devrimi'nin ayırt edici özelliği ise tarihte ilk kez refah seviyesinin nüfus artışıyla eş zamanlı olarak yükseltilmiş olmasıdır. Tefik Güran'ın ifadesiyle, toplumların hayat standardının yükselmesi sanayi öncesi ekonomilerde de görülmüşse de bu ekonomilerde nüfus artışı ekonomik büyümeyi sınırlamıştır. Güran'a göre, sanayi öncesi ekonomilerde, artan nüfusun toprak ve doğal kaynaklar üzerinde yarattığı baskı nedeniyle azalan verimler kuralı işlemiş ve kişi başına gelir seviyesi düşmüştür. Bu kısır döngü, insanlık tarihinde ilk kez Sanayi Devrimi'yle birlikte kırılmıştır. Bu yönüyle, Sanayi Devrimi, insanların hayat standartlarında ilk kez kalıcı ve sürekli yükselme sağlamayı başarmış bir ekonomik büyüme modeli olmuştur (2013: 123-4).

Sanayi Devrimi olarak nitelendirilen süreçte yaşanan gelişmeleri Phyllis Deane şu şekilde özetlemiştir: (1) Modern bilimin ve ampirik bilginin üretimde yaygın ve sistematik kullanımı; (2) Geçimlik ve sınırlı ekonomilerden ziyade ulusal ve uluslararası pazarlara yönelik üretim anlayışının doğması; (3) Kırdan kente göç; (4) Geleneksel yöntemlere dayalı küçük üretim birimlerinin gelişerek

²Britanya İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönemde, tek başına dünya nüfusunun beşte birini egemenliği altına aldığı tahmin edilmektedir (Ajei and Flikschuh, 2014: 222).

³ İngiltere, 1914 itibarıyla kırk beş milyon nüfusa ve yaklaşık elli altı milyon dönümlük bir alana sahiptir (O'Brien, 1988: 163)

şahsi olmaktan çıkması ve üretimde aile işletmelerinin yerini şirketlerin ve kamu kurumlarının almaya başlaması; (5) İşgücünün birincil ürün üretiminden mamul mal ve hizmet üretimine kayması ve (6) Sermaye kaynaklarının insan emeğinin tamamlayıcısı olarak yoğun ve kapsamlı bir şekilde kullanılması; (7) Toprağa dayalı olmayan yeni sosyal ve mesleki sınıfların doğması (1988: 1). Bu tür gelişmelerle kendini gösteren sanayileşme sürecini yaşayan toplumların refah seviyesinde kalıcı bir iyileşme kaydedilmiştir. Öyle ki 1820'den sonraki iki yüzyıl içinde sanayileşmiş ülkelerde kişi başına düşen gelir miktarı 15-20 kat artmıştır (Maddison, 2001; Akt. van Zanden, 2008: 337). Dolayısıyla, Sanayi Devrimi'yle yaşanan sürecin "hızlı ve köklü" değişimi ima eden devrim kavramının "hız" şartına pek uymasa da "köklü değişim" şartını fazlasıyla yerine getirdiği söylenebilir.

Sanayi Devrimi, birçok bilimsel gelişmenin "buhar makinesi, mekanik eğirme ve kok kömürüyle demir eritme" (Allen, 2009) gibi teknolojik yeniliklerle ve çevresel faktörlerle buluşması sonucunda ilk kez XVIII. yüzyılın ortalarında İngiltere'de ortaya çıkmış, ardından diğer Batı Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Bu tezin savunucuları, Jeff Horn'un deyişiyle, İngiltere'nin teknolojik yenilikler sayesinde üretim kapasitesini büyük ölçüde artırarak sanayileşen ilk ülke olmayı başardığını, yüksek işçilik ücretleri ve ucuz kömürün de bu tür teknolojik yenilikleri teşvik ettiğini söylemektedir. Aynı teze göre, söz konusu teşviklerin somut maddi kazanımlara dönüştürülmesi için yararlı bilginin üretimi, yayılması ve uygulanmasının gerektirdiği entelektüel ve sosyal ortam da İngiltere'de mevcuttur. Doğa filozofları, girişimciler ve zanaatkârlar arasında sık sık fikir alışverişleri yaşanan bu özgün bilimsel kültür, teknik ortam yenilikler için bir tür kuluçka makinesi işlevi görmüştür (2016). Bunun sonucunda, İngiltere'de, Tarım Devrimi'nin gerçekleştiği XVI. ve XVII. yüzyıllarda (Mingay, 2002: 40) alınan patent sayısı, Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği XVIII. ve XIX. yüzyıllarda alınan patent sayısının çok gerisinde kalmıştır. 1630'dan 1749'a kadar alınan patent sayısı sadece 602 iken bu sayı XVIII. yüzyılın ikinci yarısında 1715'e, XIX. yüzyılın ilk yarısında ise 10.535'e yükselmiştir (Deane, 1988: 119; Güran, 2013: 129). İşte 1750-1850 arası dönemde geliştirilen ve İngiltere'nin küresel hâkimiyet kazanmasını sağlayan hızlı teknolojik yenilikler dalgasının arkasında bu faktörler yatmaktadır (Horn, 2016).

Tarihsel bir sürecin belli bir yer ve tarihte başladığını öne sürmek indirgeyici olacaktır. Sanayi Devrimi de birbiriyle bağlantılı ve zamana yayılmış birçok faktörün etkisiyle ortaya çıkan karmaşık bir süreçtir. Öncelikle, başlangıç noktasının XVIII. yüzyıl olarak gösterilmesi problemlidir. Zira Robert C. Allen'in deyişiyle, Sanayi Devrimi, geç orta çağlara kadar uzanan toplumsal ve ekonomik bir evrimin sonucunda gerçekleşmiştir (2009: 21). Dolayısıyla, XVIII. yüzyılda ancak bu evrimin sonuçlarının hız kazandığından söz edilebilir. Sanayi Devrimi'nin çıkış noktasının İngiltere olarak kabul edilmesi de tartışmalıdır. İngiltere'nin bilimsel ve teknolojik yenilikler sonucunda sanayileşmeye geçtiği, işgücü verimliliğinin ve üretiminin arttığı, böylece ülkenin zenginleştiği iddiasına itiraz edilmektedir. İtiraz sahiplerinden Patrick O'Brien ve Çağlar Keyder, XIX. yüzyılda Fransız işçilerin İngiliz işçilerden daha üretken olduğunu tespit etmiştir (2011: 146). Eric Hobsbawm da ilgili dönemde İngiltere'nin bilim ve teknoloji açısından Fransa'dan üstün olmadığını belirtmiştir (Hobsbawm, 1989; Akt. Kaymak, 2011: 164). İngiltere'ye ait olduğu öne sürülen teknolojik yeniliklerin yalnızca İngilizlerin çalışmalarıyla elde edildiği düşüncesine de karşı çıkmıştır. Örneğin, Joel Mokyr, Sanayi Devrimi'nin teknolojik unsurlarından birçoğunun Fransız, Alman, İskandinav, İtalyan, Amerikalı ve diğer "Batılı" yenilikçilerin iş birliği yaptığı, bilgi alışverişinde bulunduğu, yazıştığı, bir araya geldiği ve birbirlerinin çalışmalarını okuduğu uluslararası düzeydeki ortak çabaların sonucu olduğunu söylemiştir (2002: 7). Aynı şekilde, Horn, XVIII. yüzyılda dünyanın en büyük sanayi üreticisinin Fransa olduğunu iddia etmiştir. Horn'un deyişiyle, aslında o yüzyılda, Fransa, bilim, teknoloji ve dış ticaret açısından İngiltere'den ileridedir. Yine İngiltere gibi Fransa, Hollanda ve Çin'in de önemli kömür rezervleri mevcuttur. Fransa'nın sanayileşmek için İngiltere'den daha fazla imkânâ sahip olduğu halde geride kalmasının nedeni Yedi Yıl Savaşları'dır. 1756-1763 yılları arasında Fransa'yla yaptığı savaşı kazanan İngiltere, bu zafer sonucunda Hindistan ve Amerika'da hâkimiyet sağlayabilmiştir (2016). Dolayısıyla, bu açıklamaya göre, İngiltere'nin sanayileşme sürecinin dönüm noktası Yedi Yıl Savaşları'nda kazandığı zafer olmuştur.

Tarihsel süreçler birden fazla faktörün karşılıklı etkileşimiyle yaşansa da kimi kez bir dönüm noktası, belirleyici bir faktör, dışarıdan bir müdahale veya etkili bir lider süreçleri hızlandırıcı, yavaşlatıcı veya

engelleyici rol oynayabilir. İngiltere'nin sanayileşme sürecinde XVIII. yüzyılda kazandığı ivmeyi açıklamak için de bu tür bir dönüm noktası veya hızlandırıcı faktörden söz edilebilir. Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren ilk ülkenin neden İngiltere olduğuna yönelik açıklamalarda ivme kazandıran bu faktörler de ileri sürülmekte, farklı yorumlarda bu faktörlerden birinin veya birkaçının belirleyici rol oynadığı savunulmaktadır. Öne sürülen faktörler arasında, üretimin hızlanmasını sağlayan bilimsel ve teknolojik yenilikler, işçilik ücretlerinin yüksekliği, ucuz kömüre ulaşabilme, yaşanan dönüşüm için elverişli sosyal ve entelektüel şartların varlığı ve sömürgecilik yer almaktadır.

Sömürgecilik kavramı, "Bir devletin kendi sınırları dışında kalan genelde deniz aşırı toprakları askeri güç kullanmak başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurup yerli toplumlar üzerinde siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayarak, bu toprakların her türlü imkânlarını kendi menfaati için yağmalaması" (Kavas, 2009: 394) şeklinde tanımlanmaktadır. Batılı tarih geleneği, sömürgeciliğin başlangıcını büyük coğrafi keşiflere dayandırmaktadır (Ferro, 1997: 1). 1492'de Avrupa devletlerinin Amerika'yı işgaliyle başlayan bu dönemdeki sömürgeleştirme faaliyetlerini Portekiz başlatmış, onu önce İspanya, ardından İngiltere, Hollanda, Fransa ve Belçika izlemiştir, XIX. yüzyılda sömürgeci devletler listesine ABD, Rusya, Japonya, Almanya ve İtalya da dâhil olmuştur (Özensoy, 2019: 821). XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Afrika'nın onda dokuzu, Asya'nın da büyük bir bölümü Batılı sömürgeci devletlerin kontrolü altına girmiş, XX. yüzyılın başlarında bu alan daha da genişlemiştir (Bolat ve Ayaz, 2021: 134). Sömürgeciliğin Sanayi Devrimi'yle ilişkilendirilmesi de esas olarak sömürgeci devletlerin sömürge topraklarını hammadde, emtia pazarı ve ucuz işgücü amacıyla kullanması ve düşük maliyetli köle emeği sayesinde edindiği ekonomik kazanımlara yöneliktir.

Aralarında James M. Blaut, Walter Rodney, Immanuel Wallerstein, Eric Williams ve Eric R. Wolf'un da bulunduğu birçok yazar, sömürgelerden edinilen ekonomik kazanımların Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesinde belirleyici faktör olduğunu ve Batı Avrupa ülkelerinin bu kazanımlar üzerinden sanayileştiğini ileri sürmüştür (Thiaw and Mack, 2020: 146). Örneğin, Eric Williams, ilk baskısı 1944'de yayınlanan "Capitalism and Slavery" (Kapitalizm ve Kölelik) adlı kitabında, İngiltere'de Sanayi Devrimi'ni yaratan şeyin Atlantik köle ticareti ve Amerika'daki plantasyonlarda düşük maliyetli köle emeğinin kullanımı olduğunu yazmıştır. Williams'a göre, Sanayi Devrimi'nin başlangıcı sayılan 1750'ye gelindiğinde, İngiltere'de sömürge ticaretiyle bağlantısı olmayan hiçbir ticaret veya imalat bölgesi kalmamıştır (2021: 28, 40). Williams'ın Sanayi Devrimi'yle Atlantik köleliği arasında kurduğu bağ nedeniyle, bazı tarihçiler bu tezi "Williams tezi" olarak adlandırmıştır (Blaut, 2012: 299). Eric Hobsbawm da İngilizlerin sanayileşme sürecini incelediği "Sanayi ve İmparatorluk" adlı çalışmasında, Abbe Le Blanc'ın sözlerini aktararak, İngiltere'nin XVIII. yüzyıldaki toplam zenginliğinin ancak dörtte birinin kendi kaynaklarından, geri kalanın ise sömürgelerinden ve diğer ülkelerin zenginliklerinden edinildiğini ileri sürmüştür. Hobsbawm'a göre, söz konusu yüzyılda İngiltere'nin dış ticaretinde sömürgelerden elde ettiği pay büyük bir artış göstererek 1700 yılı dolaylarında yüzde 15 iken 1775'te tüm dış ticaret miktarının üçte birine ulaşmıştır (2003: 25, 49). Bu bilgiler ışığında, İngiltere'nin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu kaynakların çoğunu sömürgecilik uygulamalarından elde ettiği ileri sürülebilir.

Avrupalı sömürgeciler, sömürgeleştirdikleri ülkelerden çeşitli yollarla kazanç elde etmiştir. Bunlardan biri, sömürgeleştirdikleri Amerika topraklarından kendi ülkelerine taşıdıkları değerli madenlerdir. Jason Hickel, sömürgecilerin 1500'lerin başından 1800'lerin başına kadar geçen sürede 100 milyon kilogram gümüşü And Dağları'ndan Avrupa limanlarına taşıdıklarını söylemiştir. Değeri bugün itibarıyla 165 trilyon dolar, yani dünya gayrisafi yurtiçi hasılasının (GSYİH) iki katından fazla olan bu kazanç, Sanayi Devrimi'ne yapılan yatırımların bir kısmına kaynaklık etmiştir. Yine bu kazançla Doğu'dan tarım ürünleri satın alınabilmiş, bu da Avrupa'nın nüfusunu tarımdan çekip sanayi üretimine kaydırmasını mümkün kılmıştır. Avrupalılar, askeri yayılmayı ve yeni sömürgeci fetih seferlerini de bu kaynaklardan fonlamıştır (2021: 71). Hickel'a paralel olarak, Andre Gunder Frank de Avrupa devletlerinin Amerika'daki kolonilerinden çıkarılan altın ve gümüşü gelişen Asya pazarına girmek için kullandıklarını, daha sonra Hindistan, Batı Asya ve Çin ekonomilerindeki düşüşten yararlandıklarını ve

Avrupa merkezli hegemonik bir düzen kurduklarını savunmuştur (Frank 1998; Akt. Holdrege, 2010: 157).

Sömürgelerin Avrupalı sömürgecilere kazanç sağladığı bir diğer uygulama düşük maliyetli köle emeği olmuştur. Blaut (2012: 88), Sanayi Devrimi için gereken sermaye birikiminin sağlanmasında başta gelen kaynağın kölelik ve köle plantasyonları olduğunu söylemiştir. Blaut'un işaret ettiği şey, zorla çalıştırılan kölelerin ücretsiz emeğinden elde edilen devasa servetin Avrupa ekonomisinde yarattığı sıçrama etkisidir. İbrahima Thiaw ve Deborah L. Mack'ın (2020) deyişiyle, Amerika'daki köleleştirilmiş Afrikalıların düşük işgücü maliyeti, emtia üretimini artıran, sanayileşmeyi, sömürgeciliği ve kapitalizmi teşvik eden plantasyon ekonomisinin yakıtı olmuştur (s. 147). Atlantik köle emeğinin yaklaşık 1650-1850 yılları arasında İngiltere'nin sanayileşmesine yaptığı katkıyı inceleyen Joseph E. Inikori'nin elde ettiği bulgular da köleleştirilmiş Afrikalı emeğinin Amerika'daki büyük ölçekli emtia üretimini ve bu ürünlerin Avrupa'daki tüketiminin artmasını mümkün kıldığını göstermiştir. Inikori'ye göre, Amerika'da Atlantik ticareti için üretilen tüm emtiaların Afrikalı köleler tarafından üretilen payı 1501-1550 arası dönemde yaklaşık yüzde 54 iken bu rakam giderek artış göstermiş, 1651-1670 arasında yüzde 69, 1761-1880 arasında yüzde 83, 1781-1800 arasında yüzde 80 ve 1848-1850 arasında yüzde 69 olarak gerçekleşmiştir (2002: 481-2). 1761-1780 arası dönemde tepe noktasına ulaşan bu oranların ABD'nin 1776'da bağımsızlığını kazanmasının ve 1865'te ülkede köleliğin yasaklanmasının etkisiyle düşme eğilimi gösterdiği açıktır. Pat Hudson da Atlantik köle sisteminin Avrupalı ekonomilerin canlanmasına mühimmat, gemi, erzak ve üniforma gibi mallara talep yaratarak katkıda bulunduğuna işaret etmiştir (1992: 195).

Avrupalı ülkelerin sömürgeleri pazar ve hammadde kaynağı olarak kullanması da Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirebilmelerini mümkün kılan önemli faktörler arasındadır. Örneğin İngiltere, ucuz hammadde karşılığında işlenmiş mallarını sömürgelere satmış, sömürgelerine ticari kısıtlamalar getirmiş, böylece kendi mallarının sömürgelerde tüketilmesini, o topraklardaki kaynakların da kendi topraklarına aktarılmasını sağlamıştır. Bu yolla, XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren, üretiminin en büyük bölümünü, 1805 itibarıyla da üçte ikisini ihraç eder duruma gelmiştir. Ülke ihracatındaki bu artış, İngiliz girişimcilerin sanayileşmesini mümkün kılmıştır. Yine bu süreçte, birçok ülkenin pazarını ele geçiren İngiltere, savaş ve sömürgeleştirme gibi siyasi ve yarı-siyasi yöntemlerle bazı ülkelerdeki iç rekabeti yok etmiş, hatta dünya pazarlarının büyük bölümünde tekel durumuna gelmiştir. Ticari kârını azaltabileceğini düşündüğü zamanlarda ise sömürgelerdeki yerel üretimi caydıracak tarife veya yasaklar uygulamıştır. Örneğin, 1699'da Amerika'daki sömürgelerinin yünlu kumaş ihracatını yasaklamış, 1732'de de sömürgelerin şapka ihraç edemeyeceğini ilan etmiştir (Hobsbawm, 2003: 45; Horn, 2016; Stearns, 2021: 49; Wyatt, 2009: 81). Böylece, ekonomik dengeleri hem ülke içinde hem de deniz aşırı coğrafyalarda kendi lehine çevirmeyi başarmıştır.

Sömürgeciliğin başta İngiltere olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinin sanayileşme süreçlerindeki kritik rolü, Sanayi Devrimi'nin başladığı dönem olarak kabul edilen XVIII. yüzyılın Avrupa sömürgeciliğinin zirve yaptığı yüzyıl olmasında da kendini göstermektedir. Bu yüzyıl, Maurits S. Berger'in deyişiyle sömürgeciliğin "altın çağıdır" (2014: 151). Yine bu yüzyılda, İngiltere, Asya pazarlarına nüfuz etmeye başlamış ve giderek Asya topraklarının bir kısmını kendi sömürge imparatorluğuna katmıştır. İngiltere'nin XVIII. yüzyılda nüfuz alanına katmayı başardığı en önemli Asya ülkesi ise Hindistan olmuştur.

3. İngiltere'nin Hindistan'ı Sömürgeleştirmesi

İngiltere, Hindistan'ı kontrol altına almaya yönelik ilk ciddi adımını 31 Aralık 1600 tarihinde Doğu Hindistan Şirketi'nin kurulmasıyla atmıştır. Doğu Hindistan Şirketi, o dönem Portekiz ve İspanya'nın tekelinde olan Uzak Doğu ve Hindistan baharat ticaretinden pay almak üzere İngiliz tüccarları tarafından kraliyet beratıyla kurulmuş, giderek dünyanın en büyük ticari yapılarından biri ve İngiliz sömürgeciliğinin Asya'daki temsilcisi hâline gelmiştir. Şirketin temsilcilik görevi, hükümetin tekel imtiyazını sona erdirip teşkilatını dağıttığı 1858 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında, şirket, Hindistan'daki faaliyetleri, konumu ve etkisiyle özerk bir devlet gibi hareket etmiştir. Öyle ki Hindistan

topraklarında ticari üsler kurmuş, kendine ait bir orduya ve diplomatlara sahip olmuştur. Böylece dünya üzerinde ilk defa özel bir şirket bu kadar önem kazanmış ve Hindistan gibi büyük⁴ bir ülkeye hükmedecek kadar güçlenmiştir (Bolat ve Ayaz, 2021: 124-5; Günarslan, 2020: 122; Özcan, 2014: 62-3).

İngiltere, Hindistan'ı sömürgeleştirme sürecinde Avrupalı rakipleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1588'de Portekiz ve İspanyol savaş gemilerini yenilgiye uğratan İngilizlerin karşısına daha sonra Fransa çıkmış, Napolyon, İngiliz bölgesi olan Hindistan'ı en savunmasız bölge olarak görüp ele geçirmek istemiştir. Nitekim İngiltere açısından son derece kârlı olan Hindistan ticareti Fransa'yla yaşanan gerilimler yüzünden zaman zaman kesintiye uğramıştır. İngiltere ve Fransa arasında XVIII. yüzyıl boyunca birkaç kez savaş yaşanmıştır. En önemlisi 1756-1763 arasında yapılan Yedi Yıl Savaşları olan bu savaşlarda, İngiltere Fransa'ya karşı kesin üstünlük sağlamış ve Fransa'yı Hindistan'dan tamamen çıkarmıştır. Bunun ardından, İngiltere'nin öncelikli amacı, Hindistan'da hâkimiyetini sağlamak ve Hindistan'a giden yolları kontrol altına almak olmuştur. XX. yüzyılın başlarında da Rusya'yı risk faktörü olarak gören İngiltere, 1905'te Trans-Sibirya Demiryolu'nu açan Rusya'nın Asya yoluyla Hindistan'a inmesini engellemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda, 1902'de Japonya'yla ittifak kurmuştur. 1904-1905 yıllarındaki Rus-Japon Savaşı da bu ittifak neticesinde yapılmıştır. Başka bir deyişle, Japonya, İngiltere tarafından Rusya'ya saldırtılmış ve savaşın sonunda Rusya büyük bir hezimet yaşamıştır (Bolat ve Ayaz, 2021: 124; Doğan ve Erdoğan, 2017: 841-2; Günarslan, 2020: 107; Topal, 2014: 32).

İngiltere'nin Hindistan'da hâkimiyet kurma çabası başlangıçta planlı değildir. Doğu Hindistan Şirketi kurulurken de Hindistan'la ilişkilerini yaygınlaştırırken de amacı ticaridir. Ticari çıkarlarını gerçekleştirirken elde ettiği ticari güç ve hegemonya, Doğu Hindistan Şirketi'ni politik bir güce dönüştürmüştür (Doğan ve Erdoğan, 2017: 841). Şirketin 1757'de Plassey'de Fransızlara, 1764'te ise Buxar'da Babür Devletine karşı zafer kazanmasının ardından, İngilizlerin Hindistan üzerindeki uzun süreli siyasi kontrolü başlamıştır (Kumar, 2017: 23). Hindistan'ı ele geçirdikten sonra da başlarda ticarete öncelik veren şirket, kısa bir süre sonra siyasi ve ideolojik faaliyetlere girişmiştir. Böylece İngilizler, Hindistan'da sadece ekonomik alanda değil, siyasi ve kültürel alanlarda da bir sömürü düzeni kurmaya başlamıştır (Kuş Büyüktaş, 2019: 281).

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Hindistan'ın siyasi ve idari yönetiminde güç kazanan İngiltere, bu topraklarda diğer Avrupalı güçlerden daha kalıcı olmuştur. Hintlere rüşvet vermeleri ve Hindistan'daki merkezi hükümetin zayıflaması bu kalıcılığı sağlayan önemli faktörler arasındadır. Merkezi hükümet zayıflayınca, eyaletler bağımsızlıklarını ilan etmiş ve birbirleriyle çatışmaya başlamıştır. Merkezi bir otoriteye bağlı olmayan eyaletlerin kendi aralarında savaşması düzenli İngiliz güçleri karşısında etkili olamamalarına yol açmış, böylece Hindistan'ın merkezi gücü yavaş yavaş İngilizlerin eline geçmiştir (Bulgur, 2004: 67; Karakaya ve Nazarı, 2023: 4).

İngiltere, Hindistan'ı her zaman sömürgeleri arasında öncelikli görmüş ve diğer devletlerle ilişkilerini de bu doğrultuda şekillendirmiştir. Hindistan'ı kaybetmemek için bu ülkeye giden yolların güvenliğine öncelik vermiş, bu amaçla kapsamlı bir lojistik ağ kurmuştur. Yine bu ülkenin korunması ve diğer rakip güçlere, örneğin Rusya'ya karşı savunulması, İngiliz emperyal gücünün Afrika'da, Ortadoğu'da ve Uzakdoğu'da yayılmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla, İngiltere, Akdeniz'den Hint Okyanusu'na uzanan yol üzerindeki bütün stratejik noktaları zapt etmiş, deniz yolunun yanı sıra karadan da Hindistan'a ulaşan bütün yolları tutmaya, bütün geçitleri tıkamaya çalışmıştır. 1869'da Süveyş Kanalı'nın tamamlanması Hindistan yolunu kısaltırken güvenliğini daha hassas duruma getirmiştir. Bu yüzden, İngiltere, Kızıldeniz ve Arabistan kıyılarında Osmanlı Devleti'nin itirazlarına rağmen bölgedeki Arap şeyhliklerini etkileyerek nüfuz alanları oluşturmaya başlamıştır. Aynı şekilde Cebelitarık'ı, Malta'yı ve stratejik öneme sahip Kıbrıs'ı ele geçirmiş, 1841'de de Hong Kong'u almıştır. Bruney ve Saravak Sultanlıkları da 1888'de İngiliz himayesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece, Uzak Doğu'da kapsamlı bir İngiliz etki alanı oluşturulmuştur (Aslan, 2006: 18; Cöhce, 2008: 73; Doğan ve Erdoğan,

⁴ Hindistan, 1914 itibarıyla, 322 milyon nüfusa ve iki milyon mil kare alana sahip bir alt kıtadır (O'Brien, 1988: 163).

2017: 846; Özcan, 2014: 64). Bu gelişmelerin önemli bir boyutu ise tümünün birden Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetinin korunmasına hizmet etmiş olmasıdır.

İngiltere'nin "İngiliz tacının en değerli mücevheri" olarak nitelendirdiği Hindistan'a bu kadar önem vermesinin birden fazla nedeni bulunmaktadır. Bunlardan biri, Amerika'daki sömürgelerinin bağımsızlıklarını kazanması nedeniyle İngilizlerin Atlantik sisteminden edindiği kârın azalmasıdır. Diğer neden ise İngiltere'nin Hindistan'dan elde ettiği devasa servettir. Hindistan, İngiltere'ye yaklaşık iki yüzyıl boyunca ticari açıdan tükenmez bir kaynak sağlamıştır (Bolat ve Ayaz, 2021: 122, 135). R. J. Moore'un (1989) deyişiyle, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, İngiltere'nin refahının dayandığı kaya olarak kalan bu ülke, İngiltere için güvenli bir pazar, bir emtia kaynağı, güvenli bir yatırım alanı, Asya ve Afrika'daki İngiliz çıkarlarının Avrupalı rakiplere karşı korunması veya genişletilmesine yönelik bir cephanelik olmuştur. Kurulan yapının dayanağı ise tamamen Hindistanlılardan teşekkül etmiştir (s. 65). İngiltere de bu dayanağı yaklaşık iki asır boyunca akla gelebilecek her türlü yöntemle sömürmüş ve Sanayi Devrimi'nin gerektirdiği hammadde, pazar, mali kaynak, ucuz işgücü gibi ihtiyaçlarının önemli bir kısmını bu dayanaktan karşılamıştır.

4. Hindistan'ın İngiliz Sanayi Devrimi'ndeki Rolü

İngiltere, XVIII. yüzyılda hem Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiş hem de Hindistan'ın kontrolünü tam olarak ele geçirmiştir. Bu iki tarihsel gelişme arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi olmasa da İngilizlerin sanayileşme sürecinin gerektirdiği ucuz hammadde, pazar ve kaynak ihtiyaçlarının giderilmesinde Hindistan'ın önemli rol oynadığı açıktır. Diğer taraftan, İngiltere, Hindistan'ı kontrol altına aldığı anda, önceleri bu ülkenin iç ticaretiyle fazla ilgilenmemiştir. Dolayısıyla, Karl de Schweinitz'in dediği gibi, XVIII. yüzyıl ortalarında İngilizlerin Hindistan'la yaptığı ticaret Hint üreticiler üzerinde olumsuz bir etki yaratmamıştır. Ancak Sanayi Devrimi İngiltere'nin ve diğer Batılı ülkelerin ekonomilerini dönüştürdükçe, dünya ticaretinin yapısı Hindistan aleyhine değişmiştir. Bu değişimin çarpıcı bir örneği tekstil sektöründe yaşanmıştır. İngiliz yünlü tekstil sanayicileri, modayı takip eden İngiliz toplumunun Hindistan'ın basma ve muslinlerine yönelik büyük ilgisi nedeniyle kendilerini tehdit altında hissetmiş ve merkantilist argümanlar üzerinden parlamentoya daha fazla koruma getirilmesi çağrısında bulunmuştur. Parlamento da 1700 ve 1720 yıllarında çıkarılan kanunları dikkate alarak Hindistan, İran ve Çin'den baskılı kumaş ithalatını yasaklamış, bu yasağa aykırı olarak ithal edilen malların müsadere, satış ve yeniden ihraç işlemlerine tabi tutulacağını açıklamıştır (1983: 120-1). İngilizlerin bu tür ticari politikaları sonucunda, XVII. yüzyılda bir üretim ve ticaret ülkesi olan, "son derece popüler ve modaya uygun baskılı kumaşlar üreten, hatta yüzyılın sonlarında İngiliz pazarına giren" (Griffin, 2010: 139) Hindistan, XVIII. yüzyılda giderek İngiliz dokumalarının ve diğer işlenmiş ürünlerinin alıcısı haline gelmiştir. Böylece, Hint tekstilinin daha önce rağbet gördüğü uluslararası pazarda İngiliz dokuma sanayicileri için yarattığı tehdit de ortadan kalkmıştır. Zira, Aditya Mukherjee'nin (2010: 78) deyişiyle, Hindistan tekstilinin küresel ve yerel pazardan çıkarılması İngiltere'nin sanayileşmesi için kritik önem taşımıştır.

İngilizlerin Sanayi Devrimi'yle ortaya çıkan değişim sürecinin ihtiyaçları doğrultusunda uyguladığı ticari politikalar tekstil alanıyla sınırlı kalmamıştır. İngiltere'nin Hindistan'ı siyasi kontrolü altına aldıktan sonra bu ülkede uyguladığı orantısız gümrük tarifeleri, tarımsal üretime yönlendirme, ağır vergilendirme, ticari kısıtlama, serbest ticaret dayatması gibi ticari politikalar iki ülke arasındaki dengelerin neredeyse tümünün İngilizler lehine işlemlerini sağlamıştır. Bu politikalar sonucunda, Hindistan, mali kaynak, ucuz hammadde, ucuz pazar ve ucuz işgücü temin ederek İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur.

4.1. Hindistan'dan Mali Kaynak Akışı

İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nde üreticilerin artan sermaye ihtiyacının önemli bir bölümünün sömürgelerden edinilen gelire karşılandığını söylemek mümkündür. Avrupa'nın 1500 ile 1800 yılları arasında sömürgelerden elde ettiği gelir miktarı bir milyar altın sterlin olarak tespit edilmiştir. Bunun 100-150 milyon arasındaki miktarı 1750-1800 yılları arasında yalnızca Hindistan'dan İngiltere'ye ulaşmıştır (Mandel, 1968; Akt. Frank, 1978: 226). 1757-1780 arasında sadece Bengal'den İngiltere'ye

aktarılan miktar 34,5 milyon sterlindir (Hamilton, 1919; Akt. Esteban, 2001: 66). Sanayi Devrimi'nde, özellikle buhar motorları ve tekstil teknolojisine yatırım için bu kaynaklar kullanılmıştır. Hindistan'la İngiltere arasındaki yoğun ticaret de İngiltere'nin ödemeler dengesine katkı sağlamış ve Sanayi Devrimi'nin parasal kaynak ihtiyacının karşılanmasında kritik rol oynamıştır (Woodruff, 2006: 121). Aynı şekilde, Amerikan tarihçi Brooks Adams, 1757 yılındaki Plassey Savaşı'ndan 1815 Waterloo Savaşı'na kadar geçen dönemde Hindistan'dan İngiltere'ye akan servetin iki buçuk ila beş milyar dolar arasında olduğunu, Hindistan'dan "çalınan" bu servetin İngiltere'ye mekanik icatların geliştirilmesi için serbest sermaye sağladığını ve Sanayi Devrimi'ni mümkün kıldığını söylemiştir (Adams, 1921; Akt. Durant, 1930).

Hindistan'dan İngiltere'ye nakit akışı sağlayan araçlardan biri de Hint halkına konulan ağır vergiler olmuştur. İngiltere, XVIII. yüzyılın ortalarında Hindistan'ın kontrolünü ele geçirdikten sonra Hindistan halkına ağır vergiler koymaya başlamış ve vergi adı altında çok büyük paralar toplamıştır.⁵ Aralarında İrfan Habib (2022), Romesh Chunder Dutt (1906), Mukherjee (2010) ve Asiye Siddiqi'nin (2005) de bulunduğu birçok yazarın "haraç" olarak nitelendirdiği bu vergilerin tutarı XVIII. yüzyılın son çeyreğiyle XIX. yüzyılın son çeyreği arası dönemde 52 milyon İngiliz lirasını bulmuştur. 1765 ile 1938 arasında 45 trilyon dolara denk gelen bu tutar Hindistan'dan alınıp İngiliz kasalarına aktarılmıştır. Bu mali kaynak sayesinde, İngiltere, ülkenin sanayileşmesi için hayati önem taşıyan demir, katran, kereste gibi stratejik malzemeleri satın alabilmiştir (Hickel, 2021: 72-3; Kuruloğlu, 2014: 109; Mukherjee, 2010: 75-6).

Getirilen ağır vergiler İngilizlere fayda sağlamışsa da Hindistan halkı için ağır sonuçlar yaratmıştır. Hindistanlı toprak sahiplerinden alınan ağır vergiler nedeniyle, XVIII. yüzyılın sonlarında Hint nüfusun üçte ikisi toprağından ayrılmak zorunda kalmıştır. Vergisini ödemeyen köylülere ödeyene kadar baskı uygulanmış ve sonunda topraklarına el konulmuştur. Böylece, Hindistan tarihinde ilk defa topraksız ve geleneksel yaşam kaynağından mahrum bırakılmış köylüler ortaya çıkmıştır (Tharoor, 2023: 37). Topraklar işlenmediği için zarar eden Doğu Hindistan Şirketi ise 1793 yılında, İngiliz Parlamentosu'nun köylünün toprağı bırakıp göç etmesini yasaklayan Sürekli İskân Kanunu'nu çıkarmasını sağlamıştır (Vural, 2022: 708).

Hindistan halkının İngilizlerden önceki dönemlerde de ağır vergilere tabi tutulduğu olmuştur. Dutt'un ifadesiyle, Hindistan'ın "kötü" sayılan eski hükümdarları zamanında da ağır vergiler alınmıştır. Afgan ve Moğol imparatorlar da orduları, muhteşem sarayları, anıtları, lüksleri ve görkemli törenleri için büyük harcamalar yapmıştır. Ancak onların yaptığı harcamalar aynı zamanda Hindistanlı üretici ve zanaatkarları beslemiş ve teşvik etmiştir. Ordunun ve yönetimin ileri gelenleri her eyalet ve bölgede cami, tapınak, yol, kanal gibi yapılar inşa ettirmiştir. Sonuçta halkın verdiği vergiler halka geri akmış, ticaretin ve sanayiinin gelişmesini sağlamıştır. İngilizlerin koyduğu vergilerin sonuçları ise farklı olmuştur. İngilizler, Hindistan'dan topladıkları her şeyi kendi ülkelerine akıtmıştır. Örneğin, Doğu Hindistan Şirketi 1858 yılında feshedildiğinde sermayesi kredilerle ödenmiştir. Bu krediler, Hindistan'ın borç hanesine yazılmış, faizi de Hint halkından alınan vergilerden karşılanmıştır. Hindistan'ın 1857'de 51 milyon sterlin olan borcu 1862'de 97 milyon sterline yükselmiştir. Söz konusu borç miktarı, 1901 itibarıyla 200 milyon sterline ulaşmıştır. Hindistan gelirlerinden İngiltere'ye her yıl gönderilen "işçileri masrafları" ise 16 milyon sterline çıkmıştır (1906: xiv-xv).

Hindistan halkının ödediği ağır vergiler, İngiliz ordularının Burma'dan Mezopotamya'ya kadar genişlemesi için yapılan operasyonların finansmanında da kullanılmıştır. Öyle ki Hindistan Hükümeti'nin 1922'deki toplam gelirinin yüzde 64'ü yurtdışındaki İngiliz Hindistan ordusuna gitmiştir (Tharoor, 2023: 50-1). John Darwin, İngiliz ve Hint ordularının barış zamanındaki masraflarının neredeyse üçte ikisini Hindistanlı vergi mükelleflerinin ödediğini söylemiştir (2009: 10). Aynı şekilde, Hindistan'daki İngiliz görevlilere ödenen yüksek maaşlar da Hint halkından alınan ağır vergilerle karşılanmıştır. Bu maaşların yüksekliği hakkında fikir vermesi amacıyla, Hindistan hükümetinin ödediği

⁵ Hindistan halkına uygulanan vergilerin simgesel bir örneği tuz vergisidir. Hickel'in "Hindistan sahilleri boyunca para vermeden elde edilebilen, eğilip toplayabileceğiniz bir [şey]" (2021: 81) olarak tarif ettiği tuz vergisi, Hindistan kurtuluş hareketinin lideri Mahatma Gandhi'nin 1930'da yaptığı protesto yürüyüşünün de konusu olmuştur.

ulusal borç faizinin 10 milyon sterlin olduğu XIX. yüzyıl sonlarında, Hindistan'ın aktif ve emekli İngiliz yöneticilerine ödenen maaşların yıllık maliyetinin de tahminen 10 milyon sterlin olduğunu belirtmek gerekir (Moore, 1989: 80). Başka bir deyişle, Hindistan'ın büyük bir ekonomik çöküş yaşadığı ve insanların açlıktan öldüğü bir dönemde yoksul Hint halkından toplanan vergilerin önemli bir kısmı ülkeyi işgal etmiş olan İngilizlere harcanmıştır. İngilizler ise bu kaynakları hem askeri faaliyetlerinin hem de ülkelerindeki sanayileşme sürecinin gerektirdiği nakit ihtiyacını karşılamak üzere kullanmıştır.

Tablo 1. İngiltere'nin 1910 itibarıyla ödemeler dengesi

Borç	(milyon £)	Alacak	(milyon £)
ABD	50	Hindistan	60
Kıta Avrupası	45	Avustralya	13
Kanada	25	Japonya	13
Boğaz Yerleşimleri	11	Çin (Hong Kong dâhil)	13
Güney Afrika	8	Türkiye	10
Yeni Zelanda	4	Uruguay	6
Arjantin	2	İngiliz Batı Afrika'sı	3
Toplam	145	Toplam	118

Kaynak: (Saul, 1960: 58)

İngiltere'nin Hindistan üzerindeki kontrolünden sağladığı bir diğer gelir kalemi ise nakliye, sigorta, bankacılık faaliyetleri, yeniden ihracat ticaretinden alınan komisyonlar, turizm gibi hizmetlerden ve yabancı yatırımlardan edinilen "görünmez kazançlar" olmuştur. Hindistan'daki İngiliz kontrolü olmasa bu gelirler çok küçük miktarda olabilecek veya Hindistan halkı için kullanılabilecektir. 1890'lara gelindiğinde, İngiltere'nin eline geçen "görünmez kazanç" miktarının kendi mallarının ihracatıyla elde ettiği gelirin yüzde 70 ila 80'i arasında bir miktara eşit olduğu tespit edilmiştir. Bu tutar, ülkenin ihracatıyla ithalatı arasındaki ödeme farkını fazlasıyla kapatmış ve sterlinin değerinin korunmasını sağlamıştır. Başka bir deyişle, İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu ticaret fazlası, Hindistan'la yaptığı ticaret üzerinden önemli ölçüde karşılanmıştır. Örneğin, 1880-1883'te Hindistan, İngiltere'ye yaklaşık 11 milyon sterlinlik bir ticaret fazlası sağlamıştır. Hindistan'dan yapılan bu para akışı olmasa, İngiltere 1772-1820 arasında daha fazla dış borçlanmaya ihtiyaç duyabilecek ve bu durum 1809'dan sonra sürdürülemez seviyelere ulaşabilecektir (Bhattacharya, 2021; Darwin, 2009: 10-1; Esteban, 2001: 67; Saul, 1960: 204). Hindistan'ın 1910 itibarıyla İngiltere'nin ödemeler dengesindeki yeri Tablo 1'de gösterilmektedir. Görüldüğü üzere, İngiltere'ye en büyük borcu olan ülke 60 milyon sterlinle Hindistan'dır. Dahası, Hindistan'ın borcu İngiltere'nin o yıl itibarıyla toplam alacağının yarısını aşmaktadır.

4.2. Hindistan'dan Ucuz Hammadde Temini

Hindistan, İngiltere'nin sanayi ürünlerinin imalatı için gereken ucuz hammadde temininde önemli rol oynamıştır. Ülkedeki sömürge yönetiminin getirdiği ticari kısıtlamalar ve İngiltere lehine işleyen orantısız gümrük tarifeleri sayesinde İngiliz sanayiciler düşük maliyetli ve yeterli miktarda hammaddeye erişebilmiştir. Aslında bu süreçte, iki ülke arasındaki ticari alışveriş çift yönlü olarak işlemiştir. İngiltere, kendi endüstrisi için ihtiyaç duyduğu hammaddelerin önemli bir kısmını Hindistan'dan temin etmiş, aynı zamanda kendi sanayi ürünlerini Hindistan pazarında kolaylıkla satabilmiştir. İngiliz gemileri Hindistan'a mamul mal götürüp karşılığında tarım ürünleri getirmiştir. Böylece, kâr payı düşük hammadde Hindistan'dan, daha yüksek katma değere sahip işlenmiş ürünler ise İngiltere'den ihraç edilmiştir. XIX. yüzyılda Süveyş Kanalı'nın açılması, demiryollarının gelişmesi gibi unsurlar da taşıma süresini ve masraflarını azaltarak hacimli malların taşınmasını kolaylaştırmıştır (Mukherjee, 2010: 77; Roy, 2019: 25; Şahin, 2015: 854).

İngiltere, Hindistan'dan düşük maliyetle hammadde temin edebilmesi sayesinde, normal şartlarda ithal mallara harcayacağı tutardan tasarruf etme ve bu tasarrufların bir kısmını sermaye olarak kullanma imkânına sahip olmuştur (Bhattacharya, 2021). Başka bir deyişle, düşük maliyetle elde ettiği hammaddeleri işleyip bunları bir yandan kendi ülkesinin ihtiyaçlarını karşılamada kullanmış bir yandan da aralarında Hindistan'ın da bulunduğu denizaşırı ülkelere ihraç etmiştir. William Waterston, bu

işleyişi 1846 yılında İngiliz üreticilerin "Hindistan'ın pamuklu kumaşlarına karşı kazandığı zafer" olarak nitelendirmiştir. Waterston'un "İngiliz üreticilerin üstünlüğü" saydığı bu işleyişte, İngiliz üreticiler Hindistan pamuğunu 12 bin mil uzaklıktan getirmekte, eğirme makineleri ve elektrikli dokuma tezgahlarında işlemekte, sonra yeniden 12 bin mil mesafe kat ederek Doğu'ya geri götürmektedir. "Bu zaman kaybına ve 24 bin millik yolculuğun yüksek maliyetine rağmen, makinelerle üretilen pamuklu kumaş, onu üreten tarlanın yakınında elle eğrilip dokunan Hindistan pamuklusundan daha ucuza gelmektedir" (Waterston, 1846; Akt. Griffin, 2010: 126). Başka bir deyişle, kurulan sistem, Hindistan halkına normalde kendi pamuklarıyla kendilerinin dokuyacağı giysileri 24 bin mil mesafe kat etmiş İngiliz dokumaları olarak sunmaktadır.

Tablo 2: 1854-1934 arası dönemde İngiltere'nin Hindistan'dan ithalatı (bin £)

Ürün	1854	1876	1900	1913	1929	1934
Pamuk, ham	1,642	5,875	657	1,226	3,826	3,153
Çivit, doğal	1,546	1,809	457	48	8	2
Pirinç	884	2,639	1,625	1,281	492	444
Keten tohumu, keten ve kolza	735	4,115	2,080	1,785	1,922	1,769
Jüt, ham	510	2,799	4,101	9,182	6,413	2,860
Yün, ham	404	987	828	1,659	2,992	1,031
Deri, ham	382	1,064	1,334	351	107	158
Kauçuk ve reçine	146	552	444	32	1,488	2,120
Çay	24	2,429	5,576	7,839	20,083	15,007
Deri	18	444	2,820	2,839	5,111	3,307
Buğday	-	1,647	2	7,999	78	60
Jüt ürünleri	-	-	1,979	2,430	2,798	1,512
Yağlı tohum	-	-	50	398	1,106	1,340
Diğer mallar (ör: şeker, ipek)	4,382	5,665	5,435	11,351	16,465	9,392
Toplam	10,673	30,025	27,388	48,420	62,889	42,155

Kaynak: (Schlote, 1952; Akt. Brown, 1994: 102)

Tablo 2'de, İngiltere'nin 1854-1934 arasında Hindistan'dan yaptığı ithalata ilişkin veriler yer almaktadır. Görüldüğü üzere, İngilizlerin Hindistan'dan aldığı malların tamamı tarım ürünlerinden oluşmuştur. Ancak Hindistan'ın yalnızca tarım ürünleri satması Hint ekonomisinin doğal işleyişinin bir sonucu değildir. Aksine, Hickel'in ifadesiyle, İngiltere, hammadde teminini garanti altına almak için bu sürece doğrudan müdahale etmiş ve Hindistan'ın tarım uygulamalarında köklü bir değişikliğe girişmiştir. Ülkedeki İngiliz yönetim, Hint köylüleri geçimlik tarımdan vaz geçip ihracata yönelik afyon, çivit otu, pamuk, buğday ve pirinç gibi ticari ürünler yetiştirmeye zorlamıştır. İngiliz yetkililer, bu dönüşüme rıza göstermeyen Hint köylülerin direncini kırmak için onları borç yükü altına sokacak vergiler getirerek boyun eğmelerini sağlamıştır. Yine de ülkedeki İngiliz yönetim işini şansa bırakmamış, bu geçiş sürecini hızlandırmak için köylülerin tahıl ambarlarını yok etmiş, sulama sistemlerini özelleştirmiş, yakacak, yem ve av hayvanı elde etmek için kullanılan ortak alanları çitlemiştir. Geçimlik tarımın ve ortak destek sistemlerinin yok edilmesi ise köylüleri piyasa dalgalanmaları ve kuraklık karşısında çaresiz bırakmıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde, 30 milyon Hintli kuraklık yüzünden yaşamını kaybetmiştir. Ancak bu ölümlerin sorumlusu kuraklık değildir. Kuraklığın en sert döneminde bile gıda fazlası vardır. Hatta söz konusu kuraklık döneminde Hindistan'ın ihraç ettiği tahıl miktarı üç katına çıkmış, 1875'te 3 milyon ton iken 1900'de 10 milyon tona ulaşmıştır (2021: 78-9). Ülkede yaşanan felâketin sebebi, Hickel'in (2021) işaret ettiği gibi, Hint köylüsünü geçimlik tarımdan ticari tarıma geçmesi için zorlayan İngiliz politikaları olmuştur.

Tablo 3: 1854-1934 arası dönemde İngiltere'nin toplam ithalatında Hindistan'dan ithal ettiği ürünlerin payı (%)

Ürün	1854	1876	1913	1929	1934
Pamuk, ham	8,13	14,48	2,03	5,04	8,92
Çivit, doğal	92,57	84,90	87,27	100	100
Jüt, ham	92	99,80	99,29	96,82	98,55
Çay	0,43	19,13	56,87	53,41	53,61
Buğday	0	7,10	18,24	0,13	0,20
Yağlı tohum	0	0	2,51	5,09	15,09

Kaynak: (Customs House, 1877: 13-5, 68; Schlote, 1952: 164-7)

Tablo 2'de gösterilen ürünlerden bir kısmının İngiltere'nin toplam ithalatındaki payı Tablo 3'te gösterilmiştir. Ancak Tablo 2'deki yıl ve ürünlere ait bilgilerin tümüne ulaşamaması nedeniyle Tablo 3'teki ürün çeşidi sınırlı kalmıştır. Bu sınırlılığa rağmen, İngiltere'nin çivit ve ham jüt ihtiyacının neredeyse tamamının Hindistan'dan temin edildiğini söylemek mümkündür. Diğer ürün kalemlerinin her birindeki dalgalanmaların farklı nedenleri bulunmaktadır. Örneğin, nispeten düşük pamuk oranı, İrfan Habib'e göre, Hindistan pamuğunun kısa elyafı olması nedeniyle İngiliz endüstrisine uygun olmadığı için İngiliz fabrikalarının Amerikan pamuğunu tercih etmesinden kaynaklanmıştır (2022: 324). Diğer taraftan, tek tek ürün kalemlerinde dalgalanmalar olsa da İngiltere'nin Hindistan'dan yaptığı toplam ithalat miktarının oldukça yüksek olduğunu belirtmek gerekir. Tablo 4'te İngiltere'nin 1867-1876 yılları arasındaki toplam ithalatında ve sömürgelerinden yaptığı ithalatı Hindistan'ın payı gösterilmektedir. Tabloya göre, İngiltere'nin Hindistan'dan ithalatı bütün sömürgelerinden yaptığı ithalatın ortalama yüzde 40,34'ü oranındadır. Bu yüksek seviyenin önemli bir nedeninin İngilizlerin ithalat giderlerinin Hint halkından alınan vergilerle karşılanması olduğu söylenebilir. Söz konusu vergiler sayesinde, İngiltere, ödeme yapmadan Hindistan'dan mal alıp bu malları yerel veya uluslararası pazarlarda istediği fiyattan satabilmektedir. İngilizlerin kurduğu bu "kârî" sistemi Habib "her tüccarın hayalini kurduğu nihai mutluluk" (2022: 299-0) olarak nitelendirmiştir.

Tablo 4: 1867-1876 arası dönemde İngiltere'nin Hindistan'dan toplam ithalatı ve sömürgelerinden yaptığı ithalatı Hindistan'ın payı (%)

	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	Ort.
İngiltere'nin Hindistan'dan ithalatı	9,26	10,20	11,25	8,27	9,28	9,49	8,05	8,43	8,05	8,00	9,08
İngiltere'nin sömürgelerinde n yaptığı ithalatı Hindistan'ın payı	41,96	44,88	47,21	38,70	42,13	42,43	36,89	37,97	35,69	35,60	40,34

Kaynak: (Customs House, 1877: 1, 239; Customs House, 1872: 1, 243)

Hindistan'dan yaptığı ithalat, İngiltere'nin Hint halkından aldığı vergileri bilançolarına yansıtması için de gerekli olmuştur. Bu amaçla, İngiliz tüketicilerinin tercihlerine uyan Hint ürünleri doğrudan ithal edilmiş, uymadığı durumda farklı çözüm yolları bulunmuştur. Çay ve ipek için bulunan yol, hem İngiltere ve Hindistan'ı hem de çayı ve ipeği İngilizlerin beğenisini kazanmış olan Çin'i içeren üçlü bir ticaret modeli kurulması olmuştur. Bu modelde, Mukherjee'nin ifadesiyle, İngiliz gemileri tekstil ürünleriyle dolu halde Hindistan limanlarına gelmiş, burada tekstil ürünleri Hint pazarında satılmak üzere boşaltılmış ve yerine afyon yüklenmiştir. Afyonun bedeli, İngiltere'den Hindistan'a getirilen tekstil ürünleri ve Hint halkının İngilizlere ödediği vergiler üzerinden ödenmiştir. Gemilere yüklenen afyon Çin'e götürülmüş, orada Çin çayı ve ipeğiyle takas edilmiştir. Böylece Batı pazarlarına götürülen Çin çayı

ve ipeği için İngiltere daha önceden yaptığı ödemeleri yapmak zorunda kalmamıştır. Yine bu model sayesinde, Hindistan halkından alınan vergi önce afyona, sonra çaya ve ipeğe dönüştürülmüş, dolayısıyla İngiltere'nin bilançolarına Çin çayı ve ipeği olarak yansıtılmıştır. Uygulanan model, Hindistan'ın afyon ihracatının 1816 ile 1830 arasında altı kattan fazla artmasına neden olmuştur. 1855 itibarıyla, Hindistan'dan Çin'e afyon ihracatının tutarı 6,23 milyon sterlindir. Bu tutar, İngiltere'nin Çin'den aldığı yaklaşık 8,5 milyon sterlin değerindeki çay ve ipek maliyetinin çoğunu karşılamıştır (2010: 77). Söz konusu afyon ihracatı, 1858'de 9,1 milyon sterlini aşmıştır. Böylece, afyon Hindistan'ın bir numaralı ihracat maddesi haline gelmiş ve Hindistan'ın toplam ihracat tutarının yaklaşık üçte birini oluşturmuştur (Habib, 2022: 324-5). Diğer taraftan, bu üçlü ticaret modeli sorunsuz işlememiş, özellikle afyonun toplum üzerindeki olumsuz etkilerinden dolayı Çin hükümetinin afyon ticaretine müdahale girişimleri, İngiltere ile Çin arasında Birinci (1839-1942) ve İkinci (1856-60) Afyon Savaşı'nın yaşanmasına dek uzanan anlaşmazlıkların yaşanmasına sebep olmuştur.

İngiltere'nin Hindistan'dan yaptığı ithalata verdiği önem ülkede demiryolu şebekesi kurmasında da kendini göstermiştir. Yapımına 1853'te başlanan şebeke, 1910 yılına gelindiğinde dünyanın dördüncü büyük demiryolu sistemi durumundadır (Stein, 2015: 9). Bu sistem, Hindistan'daki ticari tarım ürünlerinin ihracat amacıyla kıyı bölgelerine daha serbestçe akmasını ve İngiliz ithalatçıların iç kesimlere daha kolay nüfuz etmesini sağlamıştır (Wyatt, 2009: 144). Yine demiryolları sayesinde, İngiliz demir çelik sanayii için muazzam bir pazar yaratılmıştır. Zira demiryolu yapımında ihtiyaç duyulan malzemenin çoğu İngiltere'den getirilmiştir (Şahin, 2015: 855). Dolayısıyla, ülkeye demiryolları kurulmasının amacı Hindistan halkına hizmet etmek değildir. Zaten, Will Durant'ın 1930 yılı itibarıyla bildirdiğine göre, Demiryolu Kurulu'na tek bir Hindistanlı dâhi atanmamıştır. Yine de demiryolunun tüm kayıpları Hint halkına yüklenmiş, kazançları ise tüccarlar toplamıştır (Durant, 1930).

4.3. Hindistan'ın Ürün Pazarı Olarak Kullanılması

İngiltere'nin sanayileşme sürecindeki önemli ihtiyaçlarından biri, ürünlerini satacağı uygun pazarlar bulmak olmuş, bu ihtiyacının karşılanmasında da Hindistan önemli rol oynamıştır. Tablo 5'te, 1867-1876 arası dönemde İngiltere'nin Hindistan'a yaptığı ihracatın toplam ihracatındaki ve sömürgelerine yaptığı ihracattaki oranı gösterilmektedir. Tablodaki sayılar, sömürgelere yapılan ihracatın ortalama yüzde 35,20'sini oluşturan Hindistan pazarının İngiltere'nin mal satışında oynadığı kritik rolü ortaya koymaktadır.

Tablo 5: 1867-1876 arası dönemde İngiltere'nin Hindistan'a yaptığı ihracatın toplam ihracatındaki ve sömürgelerine yaptığı ihracattaki oranı (%)

	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	Ort.
İngiltere'nin Hindistan'a ihracatının toplam ihracatındaki oranı	12,04	11,82	9,24	9,67	8,09	7,20	8,36	10,05	10,85	11,16	9,84
İngiltere'nin Hindistan'a ihracatının sömürgelerine yaptığı ihracattaki oranı	42,81	41,45	35,67	36,27	34,21	29,70	32,20	32,64	33,39	33,75	35,20

Kaynak: (Customs House, 1877: 1, 241; Customs House, 1872: 1, 245)

Tablo 6'da ise 1854-1934 arasında İngilizlerin Hindistan'a ihraç ettiği mal kalemlerinin tutarları gösterilmektedir. Tablonun da gösterdiği üzere, İngiltere, tarım ürünleri aldığı Hindistan'a ağırlıklı olarak işlenmiş ürünler ihraç etmiştir. En büyük ihracat kalemini de bir zamanlar Hindistan'ın

uluslararası pazarda söz sahibi olduğu tekstil ürünleri oluşturmuştur. Daha önce kendisi işlenmiş mal ihraç eden Hindistan, İngiltere'nin uyguladığı ticari politikalar sonucunda İngiliz sanayi mallarının tüketicisi haline gelmiştir. Oysa daha 1800 yılında dünya imalat ürünlerinde Hindistan'ın payı yüzde 19,7 civarındadır. Bu rakam 1860'a gelindiğinde 8,6'ya, 1913 yılında da yüzde 1,4'e düşmüştür. İngiltere'nin Hindistan'a yaptığı pamuklu mal ihracatı ise çeyrek asırdan kısa bir sürede yüz kattan fazla artmış, 1815'te 0,8 milyon yardayken 1839'da 100 milyon yarıya çıkmıştır. İngiltere'nin tekstil ürünlerinin ana ithalatçısı da XIX. yüzyılın ilk yarısında Latin Amerika, özellikle de Brezilya iken ikinci yarısında Hindistan olmuştur. 1870 itibarıyla, İngiltere, tekstil ihracatının beşte birini Hindistan'a yapmaktadır (Bhattacharya, 2021; Griffin, 2010: 139; Mukherjee, 2010: 78).

Tablo 6. 1854-1934 arası dönemde İngiltere'nin Hindistan'a ihraç ettiği malların tutarı (bin £)

Emtia	1854	1876	1900	1913	1929	1934
Tekstil ürünleri	7,191	15,961	9,069	40,729	32,340	11,373
Demir ve çelik ürünleri	584	1,864	3,280	9,801	10,099	4,070
Diğer metaller	203	799	713	1,733	1,701	1,343
Silah, mühimmat	33	53	120	200	810	497
Tütün, likör, şeker	308	501	626	914	3,034	1,007
Deri ve deri ürünleri	37	101	200	632	476	235
Kitap	33	80	131	309	397	305
Makine	101	724	1,529	4,558	9,182	5,689
Kimyasal	67	232	683	1,309	2,559	2,424
Kömür, kok, vs.	36	298	129	177	25	2
Lokomotif, demiryolu vagonları	10	155	867	2,200	3,429	515
Kağıt, kağıt ürünleri	1	110	167	513	988	537
Elektrik mühendisliği ürünleri	-	145	76	362	1,347	1,071
Sabun	-	22	114	433	1,010	444
Alet edevat	-	13	219	504	791	562
Kauçuk ürünler	-	13	67	95	200	125
Çimento	-	8	52	242	255	89
Gemi	-	-	288	260	125	37
Motorlu araç ve parçaları	-	-	-	679	1,945	1,745
Diğer Mallar	524	1,326	1,786	4,623	7,595	4,639
Toplam	9,128	22,405	30,116	70,273	78,308	36,728

Kaynak: (Schlote, 1952; Akt. Brown, 1994: 103)

İngiltere, Hindistan'ı yalnızca sanayi mallarının pazarı yapmakla kalmamış bu pazardan maksimum fayda elde etmek için de çeşitli ticari politikalar uygulamıştır. Bu politikalardan biri, Hindistan'ın başka ülkelerle ticari ilişkilerine yönelik ticari kısıtlamalar getirilmesi olmuştur. Henry J. Tozer'in (Tozer, 2017; Akt. Çakaş, 2019) deyişiyle, İngiltere, Hindistan ekonomisini kendi lehine kontrol altına alabilmek için, kendisi dışında ve kendisinin izni olmadan üçüncü ülkelerle yapacağı her türlü ticareti yasaklamıştır. Bu ticari tekel, İngilizlere dünyanın en büyük pazarlarından biri olarak kabul edilebilecek Hindistan pazarını kontrol etme ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kullanma hakkı vermiştir (s. 214-5). Yine bu uygulamayla, Hindistan'ın İngiltere'ye uluslararası pazarda, özellikle tekstil ürünleri alanında ciddi bir rakip olma riski ortadan kaldırılmıştır.

İngiltere'nin Hindistan pazarına yönelik bir diğer ticaret politikası, gümrük tarifelerini kendi çıkarlarına uygun şekilde düzenlemek olmuştur. 1813 yılında, İngiltere'ye gelen Hint pamuklu ve ipekli üzerine yüzde 70, yüzde 80, hatta kimi kez yüzde 400 gibi yüksek gümrük tarifeleri konulmuş, bazı türlerin İngiltere'ye girişi de tamamen yasaklanmıştır. İngiliz fabrikalarının ürettiği mallar ise Hindistan'a yüzde iki buçuk gibi çok düşük bir gümrük tarifesiyle girme imkânı bulmuştur. Bu düzenleme kısa zamanda sonuç vermiş, 1813'te Kalküta'dan Londra'ya iki milyon altın İngiliz lirası değerinde pamuklu dokuma gönderilirken 1830 itibarıyla Londra'dan Kalküta'ya gönderilen pamuklu dokuma miktarı aynı seviyeye ulaşmıştır. Böylece, Hint kumaşlarının İngiliz fabrikalarını güç duruma sokma ihtimali ortadan kalkmıştır (Bayur, 1987: 300-1). Aynı şekilde, düşük gümrük tarifeleri üzerinden son derece ucuz hammaddeler İngiliz fabrikalarına aktarılmıştır. Hint toplumu da İngilizlerin düşük

maliyetli makine ürünlerine bağımlı hale getirilmiş, Hint üreticiler ise tabi oldukları yüksek tarifelerden büyük zarar görmüştür. Dahası, Romesh Dutt'un (1906: x-xi) ifadesiyle, İngilizler, XIX. yüzyıla girerken "haksız bir kıskançlıkla" hareket etmiş ve Hindistanlı imalatçıların Japon ve Çinli imalatçılarla rekabet etmesini engellemek üzere Hindistan'daki pamuklu kumaş üretimine özel tüketim vergisi getirmiştir.

İngilizlerin Hindistan'ı kârlı bir hammadde ve pazar kaynağı olarak kullanmak üzere uyguladığı bir diğer politika da yerli üreticinin korunmasını engelleyen serbest ticaret dayatması olmuştur. Korumacı, müdahaleci ve millî bir ekonomi politikasına dayanan merkantilist iktisat çağında, Avrupalı devletlerin hâkim anlayışı sömürgelere dayalı ekonomik büyüme ve kendi kendine yeterlilik şeklindedir. İngiltere de kendi geleneksel üretim yapılarının zarar görmemesi için Sanayi Devrimi'nin başlangıcından 1840'ların ortalarına kadar korumacı politikalar uygulamıştır. Fakat yine 1840'larda daha kendisi bile serbest ticarete tam olarak geçmemiş olan İngiltere, Hindistan'a serbest ticaret rejimini dayatmış ve Hint üreticilerin İngiltere'den yapılan ithalatlara karşı herhangi bir korumaya sahip olmasını engellemiştir (Bagchi, 1976: 137; Parthasarathi, 2010: 275, 284; Şahin, 2015: 854). Böylece, İngilizlerin düşük maliyetli makine tekstilleriyle rekabet edemeyen Hindistanlı tekstil üreticileri kendi ülkelerinde herhangi bir devlet korumasından mahrum bırakılmış, bu da Hindistan'ın İngiliz sanayi ürünleri için cazip bir pazar haline getirilmesini kolaylaştırmıştır.

4.4. Hindistanlı Sözleşmeli Ucuz İşgücü

XVIII. yüzyılda Atlantik köle sistemiyle sağlanan ücretsiz köle emeğiyle edinilen zenginlik, Sanayi Devrimi'nin ilk dönemlerinde İngiltere'nin ekonomik olarak güçlenmesinde kritik rol oynamıştır. İngilizlerin 1834'te köleliği kaldırmasıyla birlikte ülkede akut bir işgücü sakıntısı yaşanmıştır. Bu süreçte, İngilizler, kölelerden boşalan yeri sözleşmeli ucuz işçilerle doldurma yoluna gitmiştir. Mukherjee'nin (2010: 78) deyişiyle, Karayipler, Mauritius, Fiji, Güney Afrika, Malaya, Sri Lanka, Burma gibi sömürgelerdeki plantasyonlarda yol, demiryolu gibi yapıların inşasında çalışmaya yönelik işgücü ihtiyacını karşılayan ülkelere biri Hindistan olmuştur.

Sözleşmeli işçilik sistemi, göç acentelerinin plantasyon kapılarına kadar getirip plantasyon sahiplerine sunduğu ucuz ve örgütsüz işçilerle oluşturulmuştur. Hindistan'daki birçok işkolunun sona erdirilmesiyle sayıları hızla artan milyonlarca yoksul Hindistanlı, simsarlar üzerinden yapılan işçi alımları sonucunda bu sisteme dâhil edilmiş ve sözleşmeli işçi olarak dünyanın çeşitli yerlerine taşınmıştır. 1834-1937 yılları arasında, yaklaşık 30 milyon Hindistanlı, sözleşmeli işçi olarak diğer İngiliz sömürgelerine gönderilmiştir. Plantasyon sahipleri, İngiliz sömürgelerindeki emek yoğun işlerde hizmet vermesi için Hint işçilerle beşer yıllık sözleşmeler yapmıştır. Hint işçiler çalışacakları yerlere götürülürken yüksek ölüm oranlarına maruz kalmıştır. 1856-7 yılları arasında Kalküta'dan Batı Hint Adaları'na sözleşmeli işçi taşıyan on iki gemideki ortalama ölüm oranı yüzde 17,27 olarak tespit edilmiştir. Sözleşmeli işçiler, plantasyona girdikten sonra da neredeyse kölelik şartlarında çalıştırılmıştır. Uzun çalışma saatleri, yetersiz barınma, açlık, sözleşme şartlarının acımasız bir şekilde uygulanması gibi yollarla suiistimallere maruz kalmışlardır. Hatta İngiltere'de, sözleşmeli işçiliğin köleliğin kılık değiştirmiş biçimde devam etmesi olduğu yolunda itirazlar yükselmiştir. Bu itirazları yapanlardan biri İngiliz sömürgeler bakanıdır. Söz konusu bakan, 1840 yılında, sözleşmeli Hint işçi ticaretinin kolayca "yeni bir kölelik sistemi" haline gelebileceği uyarısında bulunmuş, Hindistan naibi ise sözleşmeli işçiliği bir tür "cebri çalıştırma" olarak nitelendirerek bu çalışma biçimiyle kölelikle arasındaki farkın çok az olduğunu söylemiştir (Darwin, 2009: 5; de Schweinitz, 1983: 155-6; Northrup, 1995: 5; Roopnarine, 2016: 16).

Önemli bir bölümünü Hintlerin oluşturduğu sözleşmeli işçilerin İngiltere'nin ekonomik refahının sürmesinde önemli bir katkıda bulunduğu açıktır. Prabir Bhattacharya'nın ifadesiyle, Hindistanlı göçmen emeğinin ürettiği fazlanın çoğu yatırımlara aktarılmış, Hint göçmenlerin gittiği ülkelerdeki gelir artışı sayesinde İngiliz imalat pazarı büyümüş, birçok İngiliz için doğrudan ve dolaylı olarak istihdam imkânı doğmuştur. Ayrıca, ucuz sözleşmeli Hint işçilerin ürettiği çıktıdan kaynaklanan ticaretle ilişkili büyük "görünmez" gelirler elde edilmiş, bu gelirler de Londra, Glasgow ve Liverpool'daki bankacı, sigortacı, nakliyeciler ve tüccarlara aktarılmıştır (2021). Başka bir deyişle, sözleşmeli işçilerin maruz kaldığı

ağır çalışma ve hayat şartlarıyla faturasını ödediği zenginlik İngiltere'nin sanayileşme sürecinde ekonomisini rahatlatan faktörlerden biri olmuştur.

5. Hindistan Ekonomisinde Büyük Gerileme

Hindistan, İngiliz hâkimiyetine girmeden önce dünyanın en zengin coğrafyalarından biridir. Hem baharat yolunun başlangıcı olması nedeniyle hem de ürettiği mallar sayesinde dünya pazarlarıyla ilişki içindedir. Avrupa ve Asya'daki diğer ülkelere kıyasla çok daha sanayileşmiş durumda olan, üretimi, tüccarları, iş adamları, bankacıları ve maliyecileri bulunan, gemi inşa eden, uluslararası düzeyde kara ve deniz ticareti yapan bir ülkedir. Pamuk, yün, keten ve ipekten yapılan kaliteli dokuma ürünleri, zarif mücevherleri, kıymetli taşları, her çeşit, kalite, renk ve şekildeki çömlek, porselen ve seramikleri, demir, çelik, gümüş ve altınlarıyla uluslararası düzeyde ün kazanmıştır. XVIII. yüzyılın başında, Hindistan'ın dünya ticaretindeki payı yüzde 24'tür. Bu miktar, neredeyse Avrupa ticaretinin tamamına eşittir. Aynı dönemdeki İngiliz GSYİH'sinin yaklaşık sekiz katıdır (bkz. Tablo 7). İngiltere ve Fransa'nın ticaret korsanlarını çeken şey de Hindistan'ın XVIII. yüzyıldaki bu zenginliği olmuştur (Durant, 1930; Tharoor, 2023: 28-9; Vural, 2022: 710).

Tablo 7. 1500-2001 arasındaki dünya GSYİH'sinin dağılımı

Ülke	1500	1700	1820	1870	1913	1950	1973	2001
İngiltere	1.1	2.9	5.2	9.0	8.2	6.5	4.2	3.2
Batı Avrupa	17.8	21.9	23.0	33.0	33.0	26.2	25.6	20.3
ABD	0.3	0.1	1.8	8.8	18.9	27.3	22.1	21.4
Çin	24.9	22.3	32.9	17.1	8.8	4.5	4.6	12.3
Hindistan	24.4	24.4	16.0	12.1	7.5	4.2	3.1	5.4
Asya (Japonya hariç)	61.9	57.7	56.4	36.1	22.3	15.4	16.4	30.9

Kaynak: (Maddison, 2006: 641)

İngiltere'nin uyguladığı ticaret politikaları sonucunda, Hindistan ekonomisi İngilizlerin çıkarları yönünde manipüle edilerek büyük güç kaybetmiştir. Özellikle Hindistanlı el dokumacıları, İngilizlerin ucuz makine ürünleriyle rekabet edemeyerek hem dünya pazarlarında hem de iç pazarda ağır darbe yemiştir. Hindistan'ın el tezgahlarında üretilen giysilerden daha ucuz ve kaliteli olan İngiliz tekstil ürünleri, büyük miktarlarda ithal edilerek Hindistan'daki kumaş tüketiminin yaklaşık %60'ını karşılamıştır. Bu ise Hindistan'ın dokumacılık üretiminin yok olmasına ve ardından yüz binlerce meslek erbabının işsiz kalmasına neden olmuştur. Ancak ucuz İngiliz ürünleri karşısında işsiz kalan tek kesim dokumacılar olmamıştır. Marangoz, demirci, ayakkabıcı gibi zanaatkarlar da işini kaybetmiştir (Joshi, 1957; Akt. Porter, 2004: 45; Karmakar, 2015: 286; Luraghi, 1975: 161-2; Parthasarathi, 2010: 284; Tharoor, 2023: 32). Zira bu üreticiler, İngilizlerin serbest ticaret dayatması nedeniyle onlardan gelen ucuz sanayi mallarına karşı herhangi bir devlet korumasından yoksun bırakılmıştır.

İngilizlerin ülkedeki ticaret ve zanaat sistemlerini çökertmesi nedeniyle, işini kaybedip çaresiz kalan Hint halkının büyük bölümü tarım işçiliğine yönelmiş ve halihazırda toprağını işleyen köylülerin kapısına dayanmıştır. Bu da kırsal kesimde işgücü ücretlerinin düşmesine ve yığılmaya neden olmuştur. Dahası, ülkedeki el dokumacılığı çökmeden önce, Hint çiftçi ailelerde, erkek tarlada çalışırken kadınlar genellikle evde dokumacılık yapmakta, hava şartları ya da kuraklık nedeniyle tarım geliri azalırsa bu açığı dokumacılıktan elde ettikleri gelirle ikame etmektedir. El dokumacılığının çökmesi bu imkânı ortadan kaldırmıştır. Bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yığılma, işgücünün ucuzlaması ve kıtlıklar neticesinde on binlerce insan hayatını kaybetmiştir (Hartwell, 2017; Tharoor, 2023: 34-5; Vural, 2022: 713).

İngilizlerin Hint ekonomisine darbe vuran ticari politikalarından biri de gemicilik alanında kendini göstermiştir. Doğu Hindistan Şirketi ülkeyi kontrolü altına almadan önce Bengal, Masulipatnam, Surat ve Kalküta ile Quilon'un Malabar limanları Hindistan'ın önemli gemi yapım merkezleridir. Hindistan gemileri, Umman Denizi'yle Bengal Körfezi arasında çalışmaktadır. XVII. yüzyılın başında, Bengal filosunda her biri dört veya beş yüz ton ağırlığında dört ila beş bin arasında gemi bulunmaktadır. Bu gemiler Bengal'de üretilmiş ve yine Bengal'de kullanılmıştır. Mal taşımacılığının yoğunluğu nedeniyle

gemi sayısı XVIII. yüzyılın ortalarına kadar daha da artmıştır. Ancak, Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan'ı kontrol etmeye başlar başlamaz İngiliz gemilerine ticaret yollarında tekel hakkı vermiş, böylece rekabeti ortadan kaldırmıştır. Tekel hakkı verilen yollardan bazıları Hint tüccarların kullandığı yollardır. Üstelik Hindistan limanlarına gelip giden Hint gemilerine de yabancı gemiler gibi gümrük vergisi uygulanmaya başlanmıştır. Böylece yerli gemicilik sanayii her şeyden dışlanmıştır. Hindistan gemileri, sadece belli sahiller arasında yerli tüketicilere düşük değerli yerli mallar taşımaya mecbur bırakılmıştır (Tharoor, 2023: 58). Bu da Hint gemiciliğini yok olmanın eşiğine getirmiştir.

Doğu Hindistan Şirketi'nin hâkimiyet kurmasıyla birlikte yaşanan durgunluk ve takip eden çöküş dönemlerinden sonra, Hint gemi yapıcılığı XVIII. yüzyılın son çeyreğinde, Bengal'de yeniden canlanmıştır. Bunun sebebi, İngiliz müteşebbislerin gemilerini Hint işçilerini kullanarak Kalküta'da yaptırmanın daha kârlı olduğunu fark etmesidir. İngilizler, fiyat avantajı ve dayanıklılıkları nedeniyle gemilerini Hindistan'da üretmeye başlamış, bu da XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde İngiliz gemi yapım sektöründe işsizliğin artmasına yol açmıştır. Bunun üzerine, İngiliz Parlamentosu, 1813 ve 1814'te yasal düzenlemeler yaparak İngiliz şirketlerin Hindistan'da gemi yaptırması ve denizcilik faaliyetleri yürütmesi avantajını ortadan kaldıracak önlemler almış ve Hindistan'ın güçlü gemicilik sektörü çökmüştür (Tharoor, 2023: 59-61). Başka bir deyişle, İngiliz gemiciliğinin zarar görmemesi için Hint gemiciliği yok edilmiştir.

Görüldüğü üzere, İngilizlerin kontrolü Hindistan'ın zanaat, tarım ve ticaret alanlarının tümünde büyük bir gerilemeye neden olmuştur. İngiliz yazar William Digby, Hindistan'da XIX. yüzyılda yaşanan ekonomik çöküntünün net karşılığının 4.187.922.732 sterlin olduğunu söylemiştir. Bu tutar, daha sonra Minhaz Merchant'ın yaptığı hesaplamalarla elde ettiği rakamın sadece dokuzda biridir ve XIX. yüzyılla sınırlıdır. XX. yüzyıl daha da kötüsüne tanıklık etmiştir (Tharoor, 2023: 53). Bahsedilen düşüş Tablo 7'de açıkça görülmektedir. Tabloya göre, Hindistan GSYİH'si XVIII. yüzyılda İngilizlerin ülkede hâkimiyet kurmasından itibaren düşmeye başlamıştır. Bağımsızlığını kazandığı XX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, Hindistan GSYİH'sinin dünyadaki oranı, XVIII. yüzyıldaki oranın altıda biri olacak kadar düşmüştür.

Kapitalizmde ilksel birikim süreci veya sanayileşmenin ilk aşaması, Mukherjee'nin deyişiyle, her zaman acı verici bir süreçtir. Zira, yatırım için kullanılacak ilk sermaye yükünün işçi sınıfının veya köylülüğün sırtında toplanması gerekir. Ancak, İngiltere ve diğer metropol ülkeler sömürge halklarından ticaret fazlası çekebildikleri ölçüde, bu geçiş döneminin faturasını kendi işçi sınıflarına ve köylülerine yüklemek zorunda kalmamıştır (2010: 76). Başka bir deyişle, İngilizler, Hindistan örneğinde yaşandığı üzere, sanayileşmenin kendi geleneksel imalatçıları üzerinde yaratabileceği çöküşü sömürge ülkelerin geleneksel üreticilerine yüklemiştir.

Yaşanan ekonomik çöküntü ağır insani felaketlere de yol açmıştır. Will Durant, 1930 itibarıyla besin yetersizliği yaşayan Hindistanlı sayısını 40 milyon olarak bildirmiştir. Yetersiz beslenmenin enfeksiyonlara karşı direnci azaltması nedeniyle, yurtdışından gelen vebadan dolayı 1901'de 272 bin, 1902'de 500 bin, 1903'te 800 bin, 1904'te de bir milyon kişi hayatını kaybetmiştir. 1921 itibarıyla, Bombay'daki bebek ölüm oranı binde 666 olmuştur. Bengal'de doğan çocukların yarısı sekiz yaşına gelmeden ölmektedir. Hindistan'ın genelinde ölüm oranı yılda binde 32'dir. Oysa aynı oran İngiltere'de binde 13, ABD'de binde 12'dir. 1770'ten 1900 yılına kadar geçen sürede açlıktan ölen Hindistanlı sayısı ise 25 milyondur. Bu kıtlıkların arkasında İngilizlerin yarattığı korkunç sömürü sistemi bulunmaktadır (1930). İngilizler 1947'de Hindistan'ı nihayet terk ettiklerinde geride yaşam beklentisinin yalnızca 26,6 yıl olduğu ve nüfusun yüzde 55'inin uluslararası yoksulluk sınırının altında yaşadığı bir toplum bırakmıştır (Washbrook, 2012: 48-9). Hindistan'ın ekonomik çöküş yaşadığı bu süre zarfında İngiliz sanayisi ve ticareti gelişmiş, zenginleşen İngiltere dünyanın en güçlü ülkesi haline gelmiştir.

6. Sonuç

Başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerinin zenginliğinin kaynağı sıklıkla Sanayi Devrimi olarak açıklanır. Sanayi Devrimi'nin işgücü verimliliğini ve kişi başına düşen geliri artırarak ülkeleri zenginleştirdiği doğrudur. Ancak zenginliğin gerekçesi olarak sunulan Sanayi Devrimi'nin kaynağının ne olduğu sorusu da önemlidir. Farklı disiplinlerden bilim insanlarının uzun zamandır tartıştığı bu sorunun

İngiltere'deki Sanayi Devrimi için verilen cevaplarından biri, Birinci Dünya Savaşı öncesinde dünyanın beşte birini hâkimiyeti altına alacak güce ulaşmış olan İngilizlerin sömürgelerinden elde ettiği zenginlik olduğudur. Bu açıklama, çalışma kapsamında benimsenen görüşle de paralellik taşımaktadır.

Çalışmada, Hindistan'ın yaklaşık iki yüzyıl boyunca kontrolü altında olduğu İngiltere'nin sanayileşme sürecine mali kaynak, ucuz hammadde, uygun pazar ve ucuz işgücü temin ederek katkıda bulunduğu iddia edilmiştir. Bu iddia, İngiltere'nin yıllık faaliyet raporları gibi birincil kaynaklar ve başka araştırmaların sonuçlarına yer veren ikincil kaynaklar üzerinden sorgulanmıştır. Çalışmada ayrıntıları verilen bulgular temelinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nde artan sermaye ihtiyacı, önemli ölçüde Hindistan'dan elde edilen gelirlerle karşılanmıştır. Örneğin, 1757-1780 yılları arasında sadece Bengal'den İngiltere'ye 34,5 milyon sterlinlik bir kaynak aktarılmış ve bu tutar, buhar motorları ile tekstil teknolojisine yapılan yatırımlarda kullanılmıştır. Hindistan halkına uygulanan ağır vergiler de İngiltere'ye devasa nakit akışı sağlamıştır. 1765-1938 yılları arasında yaklaşık 45 trilyon dolara denk gelen vergi tutarı, İngiltere'nin demir, katran, kereste gibi stratejik malzeme alımlarını finanse etmiştir. Ayrıca, İngilizlerin Hindistan'ı kontrolü sayesinde nakliye, sigorta, bankacılık ve yabancı yatırımlardan elde ettiği "görünmez kazançlar" da İngiltere'nin ticaret dengesine ve sterlinin değerinin korunmasına önemli katkıda bulunmuştur.

İngiltere, sanayileşme sürecinde ihtiyaç duyduğu ucuz hammaddelerin önemli bir kısmını Hindistan'dan temin etmiştir. Bu doğrultuda, Hint köylüleri, İngiliz yönetiminin müdahalesiyle geçimlik tarımdan vazgeçirilerek afyon, pamuk, buğday gibi ihracata yönelik ticari ürünler yetiştirmeye zorlanmıştır. Böylece İngiliz sanayicileri düşük maliyetli ve yeterli miktarda hammaddeye ulaşabilmıştır. Ülkede kurulan demiryolu şebekesi de bu hammaddelerin kıyı bölgelerine taşınarak İngiltere'ye ihraç edilmelerini kolaylaştırmıştır. Ancak demiryolu şebekesiyle Hindistanlılara hizmet etmekten ziyade İngilizlerin ticari çıkarları gözetilmiştir.

Hindistan, İngiltere'nin sanayileşme sürecinde ürünlerini satacağı pazar ihtiyacını karşılamada da kritik bir rol oynamıştır. İngilizler, Hindistan'ın başka ülkelerle ticari ilişkilerine kısıtlamalar getirerek ve gümrük tarifelerini kendi çıkarlarına göre düzenleyerek Hint pazarından maksimum fayda sağlamıştır. Hindistan'ın pamuklu ve ipekli dokumalarına yüksek, İngiliz dokumalarına ise düşük tarifeler uygulanması, Hint dokumacılık sektörüne büyük zarar vermiştir. Bu tür uygulamalar, daha önce uluslararası pazarlarda rağbet gören dokumalar yapan Hint halkının İngiliz sanayi mallarının ana tüketicisi haline gelmesine neden olmuştur. Hint üreticilerin İngiliz ithalatına karşı korunmasını engelleyen bir ticaret politikası da İngilizlerin 1840'larda Hindistan'a serbest ticaret rejimi dayatması olmuştur.

İngiltere'nin 1834'te köleliği kaldırdıktan sonra yaşadığı işgücü sıkıntısının giderilmesinde Hindistan'dan temin edilen ucuz sözleşmeli işçiler büyük rol oynamıştır. Yaklaşık 30 milyon Hintli, başta Karayipler, Mauritius ve Güney Afrika olmak üzere İngiliz kolonilerine gönderilerek oralandaki plantasyonlarda köleliğe benzer şartlarda çalıştırılmış ve İngiltere'nin ekonomik refahının sürmesine önemli katkıda bulunmuştur.

Görüldüğü üzere, Hindistan'daki 190 yıllık İngiliz hâkimiyeti, İngiltere'nin sanayileşme sürecine büyük katkıda bulunmuştur. Fakat aynı süreçte, İngilizlerin Hindistan'a yönelik ticari politikaları Hint ekonomisinin büyük ölçüde gerilemesine yol açmıştır. Durant'ın ifadesiyle, "vergilendirmeye toprak, tarifelerle sanayi, yabancı kontrolüyle ticaret harap edilmiş, buna Hindistan'dan her yıl milyonlarca doların çekilmesi de eklenince" (1930), Hint ekonomisi büyük ölçüde zarar görmüş ve ülke yoksulluğa sürüklenmiştir. İngiliz sömürgesi olmadan önce zengin bir coğrafyası ve güçlü bir ekonomisi olan Hindistan, İngiltere sanayisinin ihtiyaçları doğrultusunda bir tarım ülkesi olmaya zorlanmış, ağır vergiler, orantısız gümrük tarifeleri ve İngiliz çıkarlarını gözetken ticari kısıtlamalar üzerinden ekonomisi ağır bir süreç yaşamıştır. İngiltere ise bu süreçte Hindistan kaynaklarının da katkısıyla sanayisini geliştirmiş, ekonomisini rahatlatmış, zenginleşmiş ve dünyanın en güçlü ülkesi haline gelmiştir. Tharoor'un (2017: 2) deyişiyle, İngilizler, "Ganj Nehri'nin kıyılarından zenginlikleri bir sünger gibi toplayıp Thames Nehri'nin kıyılarına akıtmıştır".

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazara aittir. Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Destek Beyanı

Araştırmada herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Adams, B. (1943). *The law of civilization and decay: An essay on history*. New York: Alfred A Knopf.
- Ajei, M. and Flikschuh, K. (2014). Colonial mentality: Kant's hospitality right then and now. K. Flikschuh ve L. Ypi (Ed.), *Kant and colonialism* (s. 145–169) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Allen, R.C. (2009). *The British Industrial Revolution in global perspective*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Aslan, A. (2006). *Tom Stoppard ve sömürge kavramı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Bagchi, A. K. (1976). De-industrialization in India in the nineteenth century: Some theoretical implications, *The Journal of Development Studies*, 12(2), 135-164.
- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan tarihi, Cilt III* (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Berger, M. S. (2014). *A brief history of Islam in Europe. Thirteen centuries of creed, conflict and coexistence*. Leiden: Leiden University Press.
- Bhattacharya, P. (2021). India in the rise of Britain and Europe: A contribution to the convergence and great divergence debates. *Journal of Interdisciplinary Economics*, 33(1), 24-53. <https://doi.org/10.1177/0260107920907196>.
- Blaut, J. M. (2012). *Sömürgeciliğin dünya modeli: Coğrafi yayılmacılık ve Avrupa-merkezci tarih*. (B. Serbun, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bolat, B. ve Ayaz, R. (2021). Sömürgeciliğin tarihsel seyri ve XIX. yüzyılda İngiliz sömürgeciliğinin kodları. *Atatürk Yolu Dergisi*, 69, 115-139. <https://doi.org/10.46955/ankuayd.1028330>.
- Brown, J. M. (1994). *Modern India: The origins of an Asian democracy* (2. Baskı). Oxford: Oxford University Press.
- Bulgur, D. (2004). Ticaretten sömürgeciliğe XIX. yüzyılda Hindistan ve İngiliz hâkimiyeti. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 17, 63-102.
- Cöhce, S. (2008). Büyük Ortadoğu Projesi bağlamında Hindistan ile Ortadoğu arasındaki tarihi bağlar ve güncel ilişkiler. *Gazi Akademik Bakış*, 2(3), 65-80.
- Çakaş, C. Ö. (2019). 18'inci yüzyıldan 21'inci yüzyıla Britanya'nın Akdeniz politikasının realist bakış açısı ile analizi. *Journal of Human and Social Sciences*, 2(1), 205-229.

- Customs House (1872). *Annual Statement of The Trade of Tie United Kingdom with Foreign Countries and British Possessions for the Year 1871*. London: George Edward Eyre And William Spottiswoode.
- Customs House (1877). *Annual Statement of The Trade of Tie United Kingdom with Foreign Countries and British Possessions for the Year 1876*. London: George Edward Eyre And William Spottiswoode.
- Darwin, J. (2009). *The empire project: The rise and fall of the British world-system 1830–1970*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Deane, P. (1988). *İlk Sanayi İnkılabı*. (T. Güran, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- De Schweinitz Jr, K. (1983). *The rise and fall of British India: Imperialism as inequality*. London: Routledge.
- Doğan, O. ve Erdoğan, A. (2017). XIX. yüzyılda İngiliz sömürgeciliğinde Hindistan'ın yeri ve önemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 839-847. <https://doi.org/10.21547/jss.320177>.
- Durant, W. (1930). *The case for India*. New York, NY: Simon and Schuster.
- Dutt, R. (1906). *The economic history of India under early British rule- From the rise of the British power in 1757 to the accession of Queen Victoria in 1837* (2. baskı). London: Routledge & Kegan Paul.
- Esteban, J. (2001). The British balance of payments, 1772-1820: India transfers and war finance. *The Economic History Review*, 54(1), 58-86.
- Ferro, M. (1997). *Colonization: A global history*. London ve New York: Routledge.
- Frank, A. G. (1978). *World accumulation 1492-1789*. New York: Algora.
- Griffin, E. (2010). *A short history of the British Industrial Revolution*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Günarslan, H. (2020). Avrupalıların Doğu ticareti mücadelesi: İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin kurulması. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44(2), 101-126.
- Güran, T. (2013). *İktisat tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Habib, I. (2022). *Essays in Indian history: Towards a Marxist perception* (15. Baskı). New Delhi: Tulika.
- Hartwell, R. M. (2017). *The causes of the Industrial Revolution in England*. London: Routledge.
- Hickel, J. (2021). *Çoğu zarar azı karar: Dünyayı küçülme kurtaracak*. (D. Keskin, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2003). *Sanayi ve imparatorluk*. (A. Ersoy, Çev.) (2. baskı). Ankara: Dost Kitabevi.
- Hobson, J. A. (2005). *Imperialism: A study*. New York: Cosimo.
- Holdrege, B. A. (2010). The politics of comparison: Connecting cultures outside of and in spite of the West. *International Journal of Hindu Studies*, 14(2-3): 147-175.
- Horn, J. (2016). *The industrial Revolution: History, documents and key questions*. Santa Barbara, Denver: ABC-CLIO.
- Hudson, P. (1992). *The Industrial Revolution*. London: Edward Arnold.
- Inikori, J. E. (2002). *Africans and the Industrial Revolution in England: A study in international trade and economic development*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Karakaya, İ. ve Nazari, M. İ. (2023). Hindistan-Pakistan çatışmasında Keşmir sorunu. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 7(3), 1-22. <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.1>.
- Karmakar, K. G. (2015). Colonial rule and its effects on India's rural economy. *Journal of South Asian Studies*, 3(3), 227-288.
- Kavas, A. (2009). Sömürgecilik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, Cilt 37. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kumar, S. (2017). Contribution of western culture in nationalism of India. *International Journal of History and Cultural Studies*, 3(4), 22-25.
- Kuruloğlu, F. (2014). *İngiliz emperyalizmi bağlamında Birinci Dünya Savaşı'nın nedenlerini yeniden düşünmek*. Uluslararası savaşan devletlerin tarihçilerinin gözüyle 100. yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu bildiri kitapçığı, Cilt 1 (s. 103-124) içinde. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Kuş Büyüktaş, C. (2019). İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin kuruluş aşamasında İngilizlerin Hindistan'a yerleşme çabaları. *Mavi Atlas*, 7(2), 275-293. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.622262>.
- Luraghi, R. (1975). *Sömürgecilik tarihi* (H. İnal, Çev.). İstanbul: E Yayınları.
- Maddison, A. (2006). *The world economy: Vol I, A millennial perspective, Vol II, Historical statistics*, New Delhi: OECD.
- Mingay, G. E. (2002). *A social history of the English countryside*. London and New York: Routledge.
- Mokyr, J. (2002, Kasım 8-10). *The enduring riddle of the European miracle: the enlightenment and the Industrial Revolution*. The University of California Conference on Economic Convergence and Divergence in Historical Perspective, Irvine, California.
- Moore, R. J. (1989). India and the British Empire. C. C. Eldridge (Ed.), *British imperialism in the nineteenth century* (s. 65–84) içinde. London: Macmillan.
- More, C. (2000). *Understanding the Industrial Revolution*. London and New York: Routledge.
- Mukherjee, A. (2010). Empire: How colonial India made modern Britain. *Economic and Political Weekly*, XLV(50).
- Northrup, D. (1995). *Indentured labor in the age of imperialism, 1834–1922*. New York: Cambridge University Press.
- O'Brien, P. K. (1988). The costs and benefits of British imperialism 1846-1914. *Past & Present*, 120, 163–200.
- O'Brien, P. ve Keyder, Ç. (2011). *Economic growth in Britain and France 1780-1914*. London: Routledge.
- Özcan, A. (2014). İngiliz sömürgeciliği. A. Özcan (Ed.). *Sömürgecilik tarihi (Afrika-Asya)* içinde (s. 2-22). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Özensoy, A. U. (2019). 15 ve 16. yüzyıllarda sömürgecilik hareketleri, Fiyat Devrimi ve sömürgecilik ideolojisi. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(3), 819-834.
- Parthasarathi, P. (2010). Trade and industry in the Indian subcontinent, 1750-1913. J. Horn, L. N. Rosenband ve M. R. Smith (Ed.), *Reconceptualizing the Industrial Revolution* (s. 271-290) içinde. Cambridge: The MIT Press.
- Porder, B. (2004). *The lion's share: A short history of British imperialism, 1850–1995* (4. Baskı). Harlow: Pearson.
- Roopnarine, L. (2016). Trans-colonial migration during East Indian indentured servitude in British Guiana and Trinidad. M. Hassankhan ve L. Roopnarine (Ed.), *The legacy of Indian indenture*:

- Historical and contemporary aspects of migration and diaspora* (s. 15-36) içinde. London: Routledge.
- Roy, T. (2019). *How British rule changed India's economy: The paradox of the Raj*. London: Palgrave.
- Saul, R. B. (1960). *Studies in British overseas trade*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Schlote W. (1952). *British overseas trade from 1700 to the 1930s*. Oxford: Blackwell Press.
- Siddiqi, A. (2005). Pathways of the Poppy. M. Thampi (Ed.), *India and China in the Colonial world* içinde (s. 21-32). New Delhi: Social Science Press.
- Stein, B. (2015). *Hindistan tarihi*. (M. Günay, Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları.
- Stearns, P. N. (2021). *The Industrial Revolution in world history*. New York: Routledge.
- Şahin, İ. (2015). Utrecht'ten Tilsit'e İngiltere'nin Akdeniz politikası. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 838-859. <https://doi.org/10.15869/itobiad.78344>.
- Tharoor, S. (2017). *Inglorious empire: What the British did to India*. London: Penguin Books.
- Tharoor, S. (2023). *Utanç imparatorluğu: İngilizler Hindistan'da ne yaptı?* (Y. S. İnanç, Çev.). İstanbul: Kronik Kitap.
- Thiaw, I. and Mack, D. L. (2020). Atlantic slavery and the making of the modern world: Experiences, representations, and legacies. *Current Anthropology*, 61(22): 145–58. <https://doi.org/10.1086/709830>.
- Topal, K. (2014). *19. yüzyılda İngiltere'nin Türkistan siyaseti*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Van Zanden, J. L. (2008). The road to the Industrial Revolution: Hypotheses and conjectures about the medieval origins of the 'European Miracle'. *Journal of Global History*, 3(3), 337-359.
- Vural, S. (2022). 1857 Hint ayaklanmasının ekonomik sebepleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (30), 703-717. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1199347>
- Washbrook, D. (2012). The Indian economy and the British Empire. D. Peers ve N. Gooptu (Ed.), *India and the British Empire* (s. 44-74) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Williams, E. (2021). *Capitalism and slavery* (3. Baskı). North Carolina: University of North Carolina Press,
- Woodruff, W. (2006). *Modern dünya tarihi: Başlangıçtan günümüze dünyada olup bitenler için rehber*. (H. Vardar ve A. Vardar, Çev.). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Wyatt, L. T. (2009). *The Industrial Revolution: Greenwood guides to historic events (1500 -1900)*. Westport: Greenwood Publishing.

Extended Summary

Introduction

It is thought that one of the important factors that made the British Industrial Revolution possible was the resources that Britain obtained from its colonies. Britain's manipulation of the resources of India, which Britain ruled for nearly two centuries, in line with its own interests played an important role in the realization of the British Industrial Revolution. British trade policies in India, such as disproportionate tariffs, forced agriculture, heavy taxation, trade restrictions and the imposition of free trade, ensured that the economic balance between the two countries was almost entirely in favour of Britain. As a result of these policies, a significant portion of the cheap raw materials, convenient markets, cheap labour and financial resources that Britain needed in the industrialization process were supplied from India. Thanks to the enormous wealth transferred from India to Britain, the latter was able to meet the capital needs of the industrialization process, strengthen its economy and control its balance of payments. However, as a result of the same policies, India's economy, which had been strong before British rule, collapsed and the country was condemned to a deep poverty, with millions starving to death. This is also the main claim of this paper which tries to reveal that one of the important factors that made the Industrial Revolution possible was the British trade policies towards colonial India and that these policies led to a severe economic devastation in India.

The Industrial Revolution in Britain

The Industrial Revolution refers to the absolute growth of industry relative to the agricultural and service sectors and refers to the transition from an economy based on agriculture and crafts to a factory-scale and machine-based economy. This process started in Britain in the mid-eighteenth century with technological innovations and environmental factors such as the steam engine and mechanical spinning, and then spread to other Western European countries.

There are various explanations as to why Britain was the first country that carried out its Industrial Revolution. These explanations include scientific and technological innovations, high labour wages, access to cheap coal, favourable social and intellectual conditions, and colonialism. Many authors such as James M. Blaut, Walter Rodney, Immanuel Wallerstein and Eric Williams have argued that colonialism was the decisive factor in the Industrial Revolution and that Western European countries industrialized on the basis of the profits made from their colonies.

European colonizers profited from their colonies in various ways such as valuable minerals and low-cost slave labour. Colonies were also important markets and sources of raw materials for European countries. By applying trade restrictions in its colonies, Britain both sold its own goods to the colonies and transferred the resources of the colonies to its own territory. The fact that colonialism reached its peak in the eighteenth century is an indication of this situation. The most important Asian country that Britain added to its sphere of influence in this century was India.

Britain's Colonization of India

Britain began to take control of India with the establishment of the East India Company in 1600. The company, which was initially established for commercial purposes, transformed into a political power in time and established commercial bases in Indian territories and had its own army and diplomats. Britain struggled against its rivals such as Portugal, Spain and especially France to seize the dominance in India. The victory over France in the Seven Years' War consolidated Britain's control over India. Britain always prioritized India among its colonies and established an extensive logistical network to ensure the security of the routes to this country. India was an inexhaustible source of trade, a secure market, a source of commodities and an area of investment for Britain.

India's Role in the British Industrial Revolution

The trade policies implemented by Britain in India in line with the requirements of its Industrial Revolution contributed to Britain's industrialization by providing it with cheap raw materials, accessible export market, cheap labour and financial resources as detailed below:

- **Supply of Cheap Raw Materials from India:** Britain was heavily dependent on India for the cheap raw materials needed for the manufacture of industrial products. With the trade restrictions imposed by the colonial administration and tariffs that worked in favour of Britain, British industrialists were able to access low-cost and sufficient quantities of raw materials. Britain directly intervened in India's agricultural practices, forcing Indian peasants to abandon subsistence agriculture in favour of growing commercial crops for export. This transformation was achieved through debt bondage and other forms of coercion. Britain established a railroad network in India to facilitate the collection and export of raw materials. However, the railroads served British commercial interests rather than serving Indians. The import of raw materials from India at low cost enabled Britain to save money and use these savings as capital.

- **Using India as an Export Market:** Britain used India as an important export market for the commodities it produced during the industrialization process. India, which was previously an exporter of textile products, became a consumer of British industrial goods as a result of the trade policies imposed by Britain. Further, Britain gained maximum benefit from the Indian market by restricting India's trade with other countries and regulating customs tariffs in its favour. While high tariffs were applied to Indian goods exported from India to the UK, British goods entered the Indian market with low tariffs. Moreover, by imposing a free trade regime on India in the 1840s, when even Britain itself had not fully adopted that regime, it deprived Indian producers of any state protection.

- **Flow of Financial Resources from India:** A significant part of Britain's capital needs in the Industrial Revolution were met by revenues from the colonies, especially from India. For example, between 1757 and 1780, the total amount transferred from Bengal to Britain alone was £34,5 million. These huge amounts were used to invest in steam engines and textile technology in Britain. Intensive trade with India contributed to Britain's balance of payments. The heavy taxes imposed on Indian people provided Britain with an important cash flow. The British tax revenue from India was used to purchase strategic materials vital for the industrialization of the country. However, these heavy taxes devastated the people of India. The taxes that Britain collected from India were not only transferred to Britain, but were also used to finance the expansion of British armies and the high salaries of British officials. Britain's "invisible gains" from its control over India were also an important source of revenue.

- **Indian Indentured Cheap Labour:** The labour shortage caused by Britain's abolition of slavery in 1834 was met with cheap indentured labour. Approximately 30 million Indians were sent to other British colonies as indentured labourers. These workers worked under slavery-like conditions and were subjected to heavy exploitation. However, this cheap labour played an important role in the continuation of Britain's economic prosperity.

Destruction of the Indian Economy

The Indian economy, which had been one of the richest geographies in the world before the British rule, was devastated as a result of the trade policies implemented by Britain. Indian handloom weavers, in particular, were unable to compete with the cheap machine-made products of Britain and were hit hard both in the world markets and in the domestic market. The British imposition of free trade deprived Indian producers of state protection. Millions of Indians who lost their jobs with the collapse of craft systems turned to agricultural labour, leading to rural agglomeration and falling wages. The collapse of handloom weaving led to the loss of additional sources of income for farming families. British shipping policies also brought the Indian shipping industry to the brink of extinction. India's GDP, which stood at 24% of world trade in the early eighteenth century, began to decline with British rule, and by the mid-twentieth century, when India gained independence, it was below 5%. This economic devastation led to severe humanitarian disasters, famines and the deaths of millions of people.

As a result, Britain's Industrial Revolution and its prosperity relied heavily on resources from India. While Britain's colonial policies led to India's economic destruction and the misery of its people, they also led to Britain's industrialization, economic prosperity and made it the most powerful country in the world.